

קופות גמ"ח

(בענין הרוחים של קופות גמ"ח לאיסור רבית)

קבלתי על עצמי לברר עד כמה שידי, יד כהה, מגעת את הבעי' החמורה הזאת בדבר קופות גמ"ח המלוים ברביות של כמה אחוזים כאילו אין שום פקפוק בדבר, ואין פוצה פה נגדם, והונהג כן בקהלות חשובות בלי לשאול חו"ד ממאן שהוא המוסמך לדברים. ורבנים גדולים נתנו עיניהם היפות בי שאשחדל בעזרת ה' להעלות כפי קוצר שכלי את הנראה בזה ולרחק את אשר יש צורך לרחק, ולקרב ולקיים את אלה אשר אפשר להתירם. וידעתי גם ידעתי שדבר זה שייך לגדולי הדור ולא לדידי, אך מסתמא המה עוד יחוו דיעה, וטוב להתחיל מן הצד, ומה שיגזרו הגדולים ממני אותה אנו כולנו נקבל. ואני רק אברר לא מדעתי אלא מדברי ראשונים והפוסקים וכו' אלקט אמרים בנושאים אלה. ואינני מחדש היתירים כי לא הגעתי לכך.

והנה יש כמה צורות הנהוגות: (א) יש המקבלים את הרוחים מראש ואח"כ מקבלים את ההלוואה. רוחים אלה ניתנים ע"מ לכסות את ההוצאות של העסקנים והוצאותיהם והגדלת הקרן ולפעמים עבור "דמי חבר" בקופה, ועוד. (ב) יש המקבלים מראש את סך ההלוואה לאחר הנכיון של הריוח, כגון במקום מאה ל"י מקבלים רק תשעים ושש ע"מ שישלמו מאה. (ג) יש המציעים למקבל ההלוואה להתנדב סכום מה לטובת הקופה וכאם הוא מסרב מאיזה סיבה שהיא לא נמנעים מלחת לו את מבוקשו. יש עושים זאת בטרם לזה ויש בעת הפרעון. (ד) יש המבקשים הבטחה מהלוה שיואיל בעת שיעזור לו ה' להתנדב סכום לקופה. הבטחה זו יש העושים אותה בכתב, בשטר ללא תאריך. יש הלוקחים אותה בעת ההלוואה ויש בעת הפרעון.

ומראש, צריך לעמוד על חומר איסורי רבית מלבד עצם הלאוין הרבים שבדבר, הנה אמרו שכאילו כפר ביציאת מצרים ובאלוקי ישראל (ב"מ ס"א וביר"ד ריש הלכות רבית בטור וש"ע) ואינו קם בתחתית המתים עבור חטא זה (בתוס' ב"מ ע' ב' ד"ה תשיך בשם תרגום ירושלמי פ' בשלח) וזה גורם למיתה (תוספתא ב"מ ספ"ו וירושלמי ס"פ איזהו נשך). והזהירונו חז"ל בענין בקשת היתרים בדברים אלו, כלשון רבינו יעקב בעל הטורים בזה: "צריך להזהר בענין רבית שלא לבקש שום צד היתר, כי הוא דבר המושך לאדם, ואם היום יפתח לו כחודה של מחט, יוסיף מדי יום יום עד שיפתח לו כפתחו של אולם". ודברים אלו קילורין לעיני החכמים שאין מעצור ליצר, וכך אמרו חז"ל (שבת ק"ה ב'): "כך אומנותו של יצר הרע היום אומר לו עשה כך ולמחר אומר לו עשה כך עד שאומר לו עבוד ע"ז והולך ועובד". הרי שהגדירו שעד עבודת אלילים ח"ו יכול אדם להגיע אם חלילה פורץ גדר בראשיתו. ולכן יזהר כל אדם חבא לטהר מסייעין לו.

פרק א'

לבאר שאין שום היתר להלוות ברבית קצוצה משום קופה

הלכות פסוקות לפנינו בטור ובשו"ע בענין מעות יתומים וצדקות לעניים וכו' שאין להלוות ברבית קצוצה. וכך הם דברי הטור (יו"ד סי' ק"ס): „מעות של יתומים מותר להלוותן קרוב לשכר ורחוק: להפסד. פירוש שאם יהיה ריוח שיחלקוהו ביניהם ואם יהיה הפסד שיהיה הכל על המקבל והוא הדין בכל רבית דרבנן. וכן הדין במעות של הקדש שהוקדשו לעניים או לתלמוד תורה, או לצורך בית הכנסת. אבל אסור להלוותן ברבית דאורייתא. אע"ג שהקדש גמור שהוקדש לבדק הבית מותר להלוותו אפילו ברבית דאורייתא. וכ"כ גם בשו"ע (שם סעי' י"ח) שרק רבית דרבנן מותר בהנ"ל. וברמ"א: „יש מקומות שנוהגים שאפוטרופוס מלוה מעות יתומים ברבית קצוצה, ומנהג טעות הוא, ואין לילך אחריו. וכל אפוטרופוס שעושה כן עי' בח"מ ס' ל"ד אם נפסל". ואלו דברי תשובת מהרי"ל. והם גמרא ערוכה בב"מ (ע' א') א"ל רב נחמן משום דיתמי נינהו ספינא להו איסורא, יתמי דאכלי דלאו דידהו ליזלי בתר שבקייהו וכו'.

וכן אפילו לצורך הקהל אסור ללוות ברבית (אא"כ שיש פקוח נפש שאז מותר אפי' ליחיד). וכבר גער מרן הרמ"א בנוהגים כן, וכך דבריו (יו"ד סי' ק"ס סעי' כ"ב): „אסור ללוות ברבית לצורך קהל ואפילו אינה רבית קצוצה, וכל שכן ברבית קצוצה דאסור, ודלא כמו אלה שנהגו להקל בקצת מקומות להלוות וללוות לצורך קהל ברבית קצוצה. ואין להם על מה שיסמוכו, אם לא שנאמר שמחשבים צרכי קהל לפקוח נפש או לצורך מצוה... אבל אין לסמוך על זה כ"א לצורך גדול". והצורך הגדול הסביר הט"ז: „דברי רמ"א שהתיר בסמוך בעסקי הקהל לצורך גדול שהוא כפקו"נ צריך לפרש דאין כאן רק אדם רשע שרוצה ברבית, ולא כאותם שטועים בדבר ואומרים למלוה יש היתר, חלילה לומר כן, וזה יצא מתוך מה שהסביר שהרי כל ההיתר נובע מתוך פקו"נ, וזה שייך רק אצל הלוח, אבל איזה פקו"נ יש למלוה אדרבה יש לו מ"ע לא תעמוד על דם רעך שמחויב להציל את חבירו כשיש לחבירו פקו"נ יע"ש.

ולקמן (סי' קע"ב) בענין אם מותר ללוות ברבית לצורך מצוה שכ' הרמ"א שם כ' הש"ך (ס"ק ח): „בתשובת מהרי"ל משמע דאפי' ברבית קצוצה יש להתיר, דמדמי ליה למעות של יתומים. ולפי מה דמטיק שם לאסור מעות של יתומים ברי"ק, וכ"כ הרב לעיל ס' ק"ס סי"ח הוא הדין הכא. וכן כתב מהרש"ל פרק החובל סי' ע"ב ע"ש שהאריך". הרי מפורש שאין שום היתר לרי"ק אפי' לדבר מצוה ללוות ברי"ק. ועי' בטו"ז (שם ס"ק ג) שמפורש ג"כ דאין שום היתר לדבר מצוה ברי"ק.

וצא וראה העצה שנותן מרן המחבר בשו"ע (סי' קע"ג סעי' ה') לקהל הנצרך לכסף: „אם הקהל צריכים מעות ימכרו היין או הבשר לשנים או שלשה מיחידי הקהל לפרוע הסך לזמנים ידועים והקונים יתחייבו לקהל בשטר, ואח"כ ימכרו הקהל החוב ההוא למי שיתן להם המעות מיד". וזה תשובת הריב"ש (סי' י"ט) שהביא הב"י על סמך ההלכה שמותר למכור שטר חוב, וע"ש בב"י.

הרי שלא נמצאת עצה לקהל להשיג שום רוחים, שאל"כ לא הוצרכו לכך. ואין היתר ללוות ברבית ואפי' שאינה קצוצה.

ועי' ברמ"א (יו"ד סי' קס"ט סעי' י"ז) שכותב: "י"א דמנהיגי הקהל מותרין ללוות מן העכו"ם ברבית לצורך הקהל, אע"ג דהוה כשלוחי הקהל, ואע"ג דאחריות עליהו, ותוזרין ולוקחין מן הקהל, שרי, משום דהוה כאפוטרופוס של יתומים דשרי בכהאי גוונא. וכן נהגו להקל אע"ג דאין כאן היתר ברור". ובארו הט"ז (ס"ק כ"ב): "טעם הרמ"א להתיר כאן דלא חשיב לי' רבית קצוצה, וכיון שהוא לצורך מצוה הו"ל כאפוטרופוס של יתום, ועוד נראה דהעכו"ם שמלוה יודע שההלואה היא לצורך הקהל והבטחתו על כל הקהל באם לא יהיה לאלו לשלם". הרי שאין אפי' הו"א שהרמ"א יתיר במקום מצוה לצורך הקהל מה שעושים מנהיגי הצבור ר"ק, אלא מיירי בא"ר לשינויא קמא דהט"ז, או שהעכו"ם נחשבים למלויים לכל הצבור וההיתר של הרמ"א הוא בריוח כי אין כאן אלא הלואה מהנכרי. וְבס' "ברכי יוסף" לאא"ז הגאון חיד"א ז"ל (כאן ס"ק ה) מביא תשובת ספר "שערי ישועה" בכ"י שמשיב בדבר רבני ומנהיגי ארצנו הק' שלויים מעכ"ם ברבית וחוזרים ונפרעים את הקרן והרבית מהקהלות. והשיב עפ"י הרמ"א סי' ק"ס ס' כ"ב שהכסף מחוזרים לא אנשי א"י אלא אנשי חו"ל, והו"ל כאומר הילך סלע והלוה לפלוני דינרים שמתיר השר"ע סי' ק"ס ס' יג, ואין לראות את אנשי חו"ל כמו שחוזרים ולוויים מן הגבאים, דהא אינם מתחייבים אלא מתנדבים ואם לא ירמו לא יתני, והו"ל הלוהו ואני נותן לך דהחוב מוטל רק על אנשי א"י. ומסיק "אפשר" דאפי' מישראל בכה"ג שרי. עכת"ד. ופלא שלא הזכיר את הרמ"א דידן כאן ובאור הט"ז דנחשב כאילו העכו"ם מלויים להצבור כיון שיודעים שהקהל ישלם אם אלה הגבאים לא ישלמו להם. ואולם טעם אחרון של הט"ז אינו כ"כ ברור, דעי' בתשובת הרשב"א המובאת בב"י ס"ס קס"ט דידן. ואין המלויים יכולים לתבוע משאר הקהל בערכאות שלהם וכו", וזוהי אותה התשובה אשר עליה רוצה הט"ז לתרץ מש"כ שם הרשב"א: "ור"ק אני רואה כאן, ועי' מתרץ כנ"ל, והרי מפורש שאין בערכאות דין אלא על הלויים בלבד, וא"כ קשה קצת לומר שאעפ"כ כיון שיודעים שיש קהל מאחוריהם הרי כאילו הלוו להצבור. ואולי, משום דאין ב' הטעמים מספיקים, אם נימא כמ"ש הרשב"א שזוהי ר"ק, דכן מסתברא כמובן, לכן הביא ממרחק לחמו ההיתר של פקו"נ הג"ל, וכן סברא חדשה גבי צדקות מחו"ל. עכ"פ הרי למדנו שאין מקום להתיר לצבור אפי' במקום חמור כזה אלא מהני טעמים. וחזינן כמה חמיר להו לרבנן איסורא דרבית אפילו לצורך קהל.

ולכאורה יש למי שהוא לטעון בנדון קופת גמ"ח דליכא בה איסורא דרבית, דהקופה היא רכוש הצבור ואם נחלק לכל יחיד לא יגיע לכל אחד שוה פרוטה כדפרש"י בסוכה פ' הישן (כ"ז ב'): "כל האזרח בישראל ישבו בסוכות כתיב, דמשמע סוכה אחת לכל ישראל שישבו בה זה אחר זה, ואי אפשר שיהא לכולן, דלא מטי שוה פרוטה לכל חד, אלא ע"י שאלה". ונמצא שכל קופה צבורית יש לכ"א פחות משו"ס מה"ט. ובתוס' ר"פ איזהו נשך (ס"א א) ד"ה אם אינו ענין כתבו: "וא"ת כיון דכתיב "כל דבר" אפי' לרבות עצים ואבנים א"כ "כסף אוכל" למה לי? ויש לומר, למדרש כלל ופרט וכלל: "לא חשיך" כלל, "כסף אוכל" פרט,

„כל דבר“ חזר וכלל, מה הפרט מפורש דבר המיטלטל וגופו ממון כו', יצאו קרקעות שאין מיטלטלין ויצא פחות משו"פ שאינו ממון. וכן משמע פ' נערה (מ"ו א') דקתני סי"א אינו חייב עד שישכור דאתיא שימה שימה, בעי ר' ירמיה שחרם בקרקע מהו או בפחות משו"פ מהו, ואי שייך רבית בקרקע או בפמשו"פ מאי בעי, אלא ודאי פטור ובעי כיון דגמר מרבית מה להלן פטור וכו'". הא קמן ששיטת רבותינו בעלי התו' ז"ל שאין איסור רבית בפמשו"פ. וכ"כ התו' עוד שם בכתובות (מ"ו ד"ה אתיא): „דאין רבית בקרקע אלא דוקא דומיא דכסף ואוכל, ולא בפחות משו"פ, מדאמר בריש א"נ (ס"א א') למה לי דכתב רחמנא לאו בגזל לאו ברבית לאו באונאה. ואם יש רבית בפחות משו"פ הא איצטריך לאו ברבית בפחות משו"פ וכו'". הרי לפנינו שדעת התו' להקל ברבית בפמשו"פ עפ"י ראיות שונות מהך דכתובות ומהך דר"פ א"נ כאמור. ואחריהם נמשך הרא"ש בר"פ א"נ כמבואר בד"ק (א).

אבל חנה הטור ביו"ד (ריש סי' קס"א) הביא שיטת התוס' שאין רבית בקרקע ובפמשו"פ והוסיף: „והרמ"א כתב דאפי' בפחות משו"פ אסור מן התורה אבל אין מוציאין אותו בדיינים עד שיהא בו שו"פ. ודעת הרמב"ם (פ"ו מהל' מלוה ולוה ה"א) שכותב: „כל הלואה בתוספת כל שהוא ה"ו רבית של תורה ויוצאה בדיינים“ מובנו שאפי' בפחות משו"פ יש איסור רבית, וכ"כ שם הלח"מ שס"ל כהרמ"א, אלא שהוא ז"ל מסתפק בזה וכותב שאפשר שכל שהוא שאומר היינו שו"פ. אולם דעת המל"מ שם נראית כדעת הרמב"ם שבאמת סובר שאסורה בפחות משו"פ ויוצאה בדיינים משום דלא דריש הך כלל ופרט מעצמו מאחר שלא נזכר בתלמוד. וע"ע מש"כ רפ"ד ממלוה בענין קרקע דנפ"ל נמי מהך כלל ופרט כנ"ל ע"ש באריכות במל"מ שם. והר"ן בפ' נערה אחרי שהביא שי' התו' שאין רבית בפחות משו"פ כותב: „ומיהו ודאי מדרבנן אפי' בקרקע ואפי' בפמשו"פ מיתסר, דלא גרע מרבית דברים“. וא"כ איסור דרבנן יש לכל השיטות בפחות משו"פ, ואם יש איסור מה"ת הוא פלוגתא בין הראשונים ז"ל. וכבר כ' מרן הב"י שהרשב"א אוסר רבית בקרקע ועי' מש"כ במל"מ הנ"ל, וא"כ איהו נמי לא דריש הך כלל ופרטא שכ' התו'. וממילא להלכה הוא ספק דאורייתא ולחומרא. ואין על מי לסמוך להתיר ברבית בפמשו"פ להלכה. ובשו"ע (ר"ס קס"א) כתוב להדיא לאיסורא בפחות משו"פ וכך דבריו: „כל דבר אסור ללוות בתוספת ואפי' בפחות משו"פ יש איסור רבית אבל אין מוציאין אותו בדיינים“. הא חזינון שכבר נפסקה הלכה לחומרא אפי' בפחות משו"פ.

ברם הנה בהגהות „יד אברהם“ מעיר על השו"ע: „נלע"ד עיקר כמ"ש הרא"ש בשם ר"י דבקרקע ובפחות משו"פ ליכא איסורא דאורייתא...“ ואמנם בעיקר ההוכחה שהביא מר"פ א"נ אמאי לא אמרי' דאיצטריך קרא דרבית לקרקע ולפמשו"פ אע"כ דבאמת אין בהו איסורא דרבית, ע"ש. זה פלא שהרי לענין פמשו"פ וזהו הוכחת התו' עצמם בכתובים כנ"ל. ולענין קרקע אין מכאן ראיה דגם בלאו אונאה איסורא איכא נמי בקרקע אלא השבחה ליתא, כמבואר בדברי הרמב"ן בחומש פ' בהר, ובס' החינוך, וכבר באר כ"ז מרן המל"מ רפ"ד ממלוה ולוה עי"ש. עכ"פ להלכה חזינון שלא פסיקא להאחרונים ז"ל ההכרעה של השו"ע בכאן. ובעיקר דברי הרמ"א שאין פחות משו"פ יוצאה בדיינים אע"פ שיש איסורא

דרבית, מבאר הלבוש בעט"ז. משום שאין ב"ד נזקקין לפחות משו"פ כמבואר בח"מ סי' ו'. ומשיג עליו הש"ך (ס' קס"א סק"ב): "נראה אפי' הדיינים רוצים להזדקק לישב בדיון אין מוציאים אותו ודלא כהעט"ז וכו'. ועוד דהא כתב המחבר שם דגומרין אפי' פחות מש"פ ע"ש". כלומר שמשגיג עליו בב' דברים: א', שהחם הכוונה שאין הב"ד חייבים לדון בפחות מש"פ אבל הזכא אינם רשאים לדון אפי' אם כן ירצו לדון ע"ז. וב', הא החם מפורש שאם כבר ישבו בדיון ממשיכים אף על פמש"פ דהכי הלכה שם: "ואם הוזקקו לש"פ גומרים דינם אפי' לפחות מש"פ". והכא אף בכה"ג מוכח שאין דנים. וע"כ דאין הטעם כהלבוש. והטעם הוא כדכ' ההו"ד (כאן ס"ק ב') שהוא שאני גזל מרבית, דבגזל נחתינן לנכסי, וברבית כופין אותו רק לקיים מצות השבה מ"והי אחיך עמך", ועל פמש"פ שהוא כחצי שעור אין מכין ועונשין, כמ"ש הסמ"ע (חר"מ ר"ס שמ"ח): "אסור לגנוב אפי' כל שהוא, דכמו שחצי שעור לענין איסור חלב ודם אסור מה"ת, אע"ג דאין לוקין עליו, כמבואר... כן חצי שעור לענין ממון ג"כ אסור מה"ת אע"ג דאין לוקין עליו". ומסיק החו"ד: "ולפ"ז אפי' אם היה הרבית פרוטה והחזיר פמש"פ דלגבי גזל לא קיים מצות השבה וכופין אותו כמבואר בה' גזילה, ברבית אין כופין אותו דאין עונשין בחצי שעור". את"ד ו"ל.

ויש לע"ד לעורר עליו בכמה נקודות אף שאיני כדאי. ראשית איני מבין מה הראי' מהסמ"ע שאין ב"ד כופין לקיים את החצי שעור של השבת הרבית שלקח — באם נחליט שגם כאן שייך ח"ש, שהרי כך סבור החו"ד, אלא שזין עלה שאין להעניש ע"ז ולכן אין להכותו עד שתצא נפשו לקיים המצוה כמו בכל מ"ע (כתובות פ"ו), הא הסמ"ע לא מיירי בעונש כזה כדי לכפותו לקיים, וזה יתכן שיענישוהו גם על ח"ש¹). אלא שיש לדון בכלל אם שייך ההילכתא של ח"ש גם במ"ע או רק באיסורים ששייך על החפצא שם איסור. וכבר דנו בזה האחרונים, ובמנ"ח (מצוה קל"ד) עפ"י הגמ' ביומא (ל"ט א') וכל כהן שמגיעו כפול הצנועין מושכין את ידיהן, ועי"ש בריטב"א, ובס' פרי יצחק להגר"י בלאור וצ"ל מש"כ בענין זה, ועוד, ואכמ"ל בזה. ועכ"פ אין לכאורה להסמ"ע שייכות לנ"ד כמבואר. ואפשר שזה רק לדוגמה בעלמא אבל רצונו לומר שאפי' אם נניח שיש בח"ש גדר מצוה כמו ששייך גדר עבירה עכ"פ לא נראה שתהיה כפי' על זה, וזו סברת עצמו בלי מקור.

ומה שהסיק שאם הי' חייב פרוטה רבית והחזיר חצי' לא יכפוהו להשיב את הנותר ומחלק מגזילה כנ"ל, זה פלא, לע"ד שהרי ע"י שיכפוהו יקיים כעת מצוה שלימה, דאפי' אם נניח שיש משהו מדין ח"ש גם בח"ש שכבר נתן, עכ"פ טרם קיים המצוה כחקונה, ובכל פרוטה מקיים העשה של "והי אחיך עמך"

1) נראה שדייק מלשון הסמ"ע שכ': כן ח"ש לענין ממון ג"כ אסור מה"ת אע"ג

דאין לוקין עליו. ולשון זה תמוה שהרי גם בשיעור שלם אין לוקין ולמה ילקח כאן, ואם מצד שמוחל אח"כ, הי' כאילו שילם. אלא שהכוונה על מלקות לכופו לקיים מצוה ההשבה ובכגון שלא ידעו הבעלים שנגנב מהם שלא מחלו עדיין (עי' מחנ"א ריש ה' גניבת), ומ"מ לא נאמר אלא איסור ולא מלקות.

בהשבתה. ולמה לא נכפהו. וכי תימא, מאחר שנשאר עליו לע"ע רק ח"ש אין בזה כח לכפי', הנה חזינן בגזילה גופא שכופין ע"ז לא מצד ממון חבירו בידו אלא משום המ"ע. ואלה דברי הרא"ש בב"ק פ' הגזול עצים (סי' כ"ה): "בעי רבא גזל שתי אגורות בפרוטה והחזיר לו אחת מהן מהו מי אמרי' השתא ליכא גזילה גבי', או דילמא הא לא הדר גזילה למרי', ומסיק אע"ג דגזילה אין כאן מצות השבה אין כאן, פירש הר"מ הלוי אע"ג דגזילה אין כאן ואין ב"ד כופין אותו להחזיר כיון דאין בו ש"פ וכו' מצוות השבה אין כאן, ובעצמו חייב להחזיר לקיים מצות השבה. עוד פירש אע"פ שגזילה אין כאן ואין ב"ד נזקקין לכופו בתורת ממון, מצות השבה אין כאן ומכין אותו עד שתצא נפשו לקיים מצות השבה". ורבינו הטור העתיק את הפירוש השני של הרמ"א בח"מ (סי' ש"ס): "גזילה אין כאן השבה אין כאן פירש הרמ"א אע"פ שאין כאן גזילה ואין ב"ד נזקקין לכופו בתורת ממון, מצות השבה אין כאן, ומכין אותו עד שתצא נפשו או מקיים מצות השבה". א"כ הא מפורש קמן שיש לכופו עד שתצא נפשו בתורת קיום המ"ע שחסירה לו החצי פרוטה כדי להשלימה ומה לי המ"ע הנגרמת ע"י הגזילה או הנגרמת מלקיחת הרבית. ובוה דאמרן נסתר גם מ"ש החו"ד לחלק באם החזיר כבר חצי פרוטה שיש לכופו בגזילה מצד הממון, דהא חזינן דלא היא אלא רק מצד המ"ע דהשבה אתינן עלה. ודבריו צ"ע, לכאורה.

ונראה באור ד"ק, להמעייין הישר, דבהגזילה המצוה היא להחזיר את הממון הזה שגזלו ובו יש החפצא דהמצוה, ורמי על הבעלים לקיים את החשבה בחפצא זה, אבל ברבית אין שום נ"מ באיזה ממון שמחזיר אלא על הבעלים רמי לתת סכום כסכום שקיבל ברבית. ולכן אפי' אם נשאר לו רק חצי פרוטה של חבירו בידו ב"ד כופין אותו לא להחזיק בממון זה אצלו שיש עליו המ"ע של והשיב, וזה לא שייך ברבית, ודוק. אבל לע"ד נראה כדאמרן שכיון שע"ז שיכפהו יקיים מ"ע שלימה באמת יש לכפות אותו וכמו בכל מ"ע. אך דב"ק מובנים כדבארנו²).

אבל אי אתינן להסבר הרמ"א בדרכו של הגאון בעל החו"ד ז"ל דאין לכפות על פמש"פ לקיים בח"ש המ"ע וחי אחיך עמך כנ"ל, צריך לומר שאם תפס הלזה מידי המלוה את הפמש"פ שנתן לו בתורת רבית אין מוציאין מידו אפי' באופן שיזדקקו ב"ד אליו, דמשכ"ל בגוונני דנקט הש"ך כנ"ל, ושאני מאבק רבית דנפסקה הלכה בשו"ע (סי' קס"א סעי' ב') שמוציאין מידו דלא כהראב"ד בזה, דהא הכא יש עליו המצוה אלא שלא כופין ודמי לתופס ברבית שאין מוציאין, ואפי' בס' רבית מכריע הש"ך (סי' ד') דאין מוציאין מהלוה אם תפס, ולא נזכר כלל בשום מקום שכאן תועיל תפיסה, ומשמע דהלכה ברורה היא להשו"ע שפטור מהשבה כל עיקר, שאין מוציאין בדיינין פמש"פ, ונצטרך לומר עפ"י מש"כ שבח"ש אין כלל מ"ע של השבה. וכ"ז אינו ברור, שהרי יש אחרונים הסבורים שיש גם ח"ש במ"ע. ויש עוד להאריך בזה בניד, שאפ"ה ל"מ תפיסה, כיון שאין כבר עצם המ"ע במילואה אלא רק בגדר של ח"ש.

(2) הביאור דחוק, ואולי כוונת החו"ד לפי הלשון הראשון של הרמ"א ומ"ש שכופים בגזל, דיינו כשלא החזיר מעצמו, שאז כופין מדין איסור הגזל, משא"כ ברבית גם בכח"ג אין כופין על ח"ש שנשאר.

... והגר"א ז"ל בבאורו כותב: „וחטעם דלא ניתן להשבון כמו שכתוב בב"ק ק"ה א' ומשמע בטור דהרמ"א לא פליג אתוס' אלא בפחות מש"פ, אבל בקרקע מודה; מתא דכתובות, אבל בש"פ לא מוכח; דקרא לא מיירי אלא בש"פ משום השבון דכתיב וחי אחיך עמך, וק"ל חצי שעור אסור מה"ת, וכמו בגזל דאסור אף בכל שהוא, ולא ניתן להשבון דוקא בש"פ, וכן התרא דכלל ופרט שכ' חו' לא מימעט מיני' אלא קרקע" אלו דבריו ז"ל, ומונתו פשוטה, שמ"ש התר' להוכחה דקרא דכלל ופרט ממעט בפמש"פ, ע"ז פליג הרמ"א וסובר שרק השבון ליתא בפמש"פ דזה לא אמר קרא בהך מ"ע של וחי וכו', כמו דליתא במ"ע של והשיב את הגזילה המבואר בהך דב"ק ק"ה, אבל איסור דרבית כולל גם פמש"פ, ורק שלא נתפרש בהך כלל ופרט, משום שקרא לא מיירי אלא באלה שיש שם גם מ"ע של השבון ובפמש"פ ליתא להשבון, ולא משום שיש לו היתר לפמש"פ ברבית, ולפ"ז נראה שיש איסור גמור ברבית בפמש"פ, ממש כמו בפרוטה, אלא שהשבון ליתא בפמש"פ, והכ"ד שם כ' הגר"א כנ"ל, „וק"ל ח"ש אסור מה"ת וכמו בגזל דאסור בח"ש" ומשמע שאוסר רק מדין ח"ש כמו בגזל ואין כאן איסור רבית ממש, וצ"ל בבאורו, שאמנם מצד האיסור הוא גמור, אבל חסר בשעור, כמו בעלמא שנחוצ' לאכול כשעור ואין אכילה פחות מכוית, כן הכא אין ממון פחות מפרוטה, כמו שמסכיר המחנה אפרים בה' גזילה פ"א הוא ובנו בהגה"ה שאין „ממון" של גזילה בפמש"פ, ע"ש, וע"ז אומר הגר"א שעכ"פ נשאר איסור של ח"ש כמו בעלמא, ודוק היטיב בכ"ז.

נמצינו למדים שאין כלל המ"ע של השבון, ואף אי יחזיר מעצמו אינו מקיים את המ"ע, דלא קאי על פמש"פ, אבל איסור רבית עובר, על ח"ש, וארוחנא בזה דלא תקשה לן אמאי לא לוקין על פמש"פ ברבית הא לא ניתן להשבון, להרמ"א, וא"כ אין כאן נתל"ע ולא להשבון, ובעלמא אמרי' (ב"מ ס"ב א') ר' נחמי' וראביי פוטרין את המלוה ואת הערב מפני שיש בהן קר"ע ופרש"י: והר"ל לאו הניתק לעשה, וברמב"ם (פ"ד ממלוה ח"ג): אע"פ שהמלוה ותלוה עוברין על כל אלו הלאוין אין לוקין עליו משום שניתן להשבון, וא"כ בנ"ד דלא שייך כל אלה יצטרכו ללקות על האיסור רבית, דהא אותו האיסור הוא בפמש"פ, וכי תימא אין ה"נ שבכה"ג כן ילקו ורק אם ניתן להשבון אינן לוקין משום הני טעמים, א"כ שוב אין הלאו ניתק לעשה לפי הכלל של הרמב"ם ז"ל בריש ה' תמורה שאם הלאו כולל יותר מן העשה אינו ניתק לעשה אפי' באותם המקרים שכן ניתק, כמ"ש שם: „ולמה לוקין על התמורה והרי לאו שבה ניתק לעשה שנא' „ואם המר ימירנו והיה הוא ותמורתו יהיה קדש"? מפני שיש בה עשה ושני לאוין, ועוד, שאין לאו שבה שות לעשה, שהצבור והשותפין אין עושין תמורה אם המירו, אע"פ שתן מותרין שלא ימירו, ומרן הגאון בעל „שאגת ארי"י" בה' חמץ (סי' פ"ב) כותב לפ"ז שנשים המצוות בבל יראה ובבל ימצא שהרי הם לאוין ונשים מותרות עליהן, ובעשה דתשביתו שהוא מ"ע שהז"ג נשים פטורות, וא"כ יצטרכו ללקות על הלאוין שכבר אינן ניתקות לעשה, לפי הכלל הנ"ל שהעשה צריך לכלול את כל הלאו, ועי"ש, ואף אנו נאמר כן, דא"כ אמאי אמרינן בגמ' להדיא שהלאו ניתק לעשה הא בפמש"פ יש לאו ואין עשה לדעת הרמ"א, אלא ע"כ כמו שכתב רבינו הגר"א ז"ל שאין כאן עצמות הלאו אלא הוא גדר של ח"ש בלבד, ולא איסור ממש כמו בכל הרביות, ודוק. (ב)

ומרן המשנה למלך (רס"ו מה' מלוג, ולוח). חולך בבאור הרמ"א ז"ל בשיטת

אחרת, ודעתו היא שבאמת אימעיט להרמ"א כדרשת התו' גם קרקע וגם פחות מש"פ באיסור רבית כל עיקר, אלא שהוא ז"ל בא לאסור פמש"פ מצד דין חצי שעות, כמו בכל האיסורים, ולכן סובר שאינו יוצא בדיינים, כי מצד הלכות רבית אימעיט באמת גם מצד הלאו וגם מצד העשה. ורוצה לומר שגם התו' לא פליגי על רמ"א בזה ולכ"ע יש איסור מצד ח"ש שאסור בכל מקום מה"ת, ומתמה על הר"ן בפ' נערה שמחדש שיש איסור דרבנן מצד רבית דברים, ולמה לו זה אם יש איסור מה"ת? ומוכת שסובר שאין בזה איסור מה"ת, ולא משיב בזה. ועפ"י דבריו שוב אין מקום להתיר עפ"י ה"יד אברהם" הנ"ל החולק על הש"ע בפמש"פ ומתיר, דהא קמן דלכ"ע יש עכ"פ איסור ח"ש.

ולע"ד אין נראית סברתו נכונה, אף שמי אני להכריע בין ההרים, אבל לע"ד האמת עם הגר"א שהרמ"א לא ממעיט כלל מקרא פחות מש"פ, דאם יש מיעוט מפורש לא שייך לומר בזה ח"ש אסור מה"ת, דהא חזינן שרצון התורה בפירוש למעט דאין כאן שם איסור בכלל ואיך יכנס בכלל ח"ש אסור מהתורה. והניחא בעלמא שאין קרא למיעוט אלא שקרא אומר אכילה ולא נכלל בו פחות מכוזב בזה שייך לומר ח"ש אסור מה"ת ונאסר מהאי כללא, אבל אם יש מיעוט מפורש שאין כאן רבית אין לאסרו מצד ח"ש דאסור מה"ת, ולכן נראה יותר לומר כהר"א, דהרמ"א לא ממעיט כלל פמש"פ, ואלא דקרא לא מיירי בפמש"פ משום שאינו בגדר השבון והתורה מפרשת רק רביות שישנן בהשבון, וע"ז שייך שפיר לומר לאסור עכ"פ מדין רבית גמורה, ככל הרביות, אלא שיש להגר"א סברא עצמית שאין זה כסף עכ"פ ואין ע"ז שם ממון, ולכן בא מצד ח"ש, ודוק. ויש לקיים דברי המל"מ שאין זה שהתורה ממעטת להביא פמש"פ וקרקע, אלא שלא נכנסו לכללא דרבית, ולכן י"ל דעכ"פ דינא דח"ש בפמש"פ. ודחוק דאעפ"כ ק"ק לומר כאן ח"ש³.)

והגידולי תרומה יצא בשיטה חדשה שלהרמ"א באמת גם בקרקע יש איסור גמור של רבית ולא דריש כלל את הכלל ופרט של התו'. וכבר העיר עליו המל"מ שלא נראה לו כך, וכבר ראינו שגם הגר"א נוטה לומר שהרמ"א יכול למעט קרקע. עוד יש מצד אחר לסתור מלסמוך על "יד אברהם" הנ"ל. דהנה המל"מ מביא דעת הגידולי תרומה בדבר חדש, וז"ל: "דכי היכי דמיעוטא דקרקע הוי בגוף ההלואה שיהא קרקע, דהלואה כסף ורבית קרקע אסור כשאר רבית, ה"נ בפמש"פ היינו שההלואה עצמה כל שהיא פמש"פ אין בה איסור רבית לסברת התוס', וע"ז קאמר הרמ"א דמ"מ אסור אלא שאין מוציאין בדיינים, אבל ההלואה פרוטה והרבית פמש"פ אסור כשאר רבית לכ"ע". (ג) והמל"מ חולק עליו וסובר איפכא וכך דבריו: "ואפשר לומר דכל שהלואה היא פחות מש"פ שרי לכ"ע, שהרי אין כאן הלואה כל

3) אם מטברא עצמית ס"ל להגר"א שאין מקום אלא לחייב מדין ח"ש למ"ל לומר הנימוק מצד טיפא דקרא דלא ניתן להישבון, אלא שבאמת כיון דלא נכתב "כסף" בדמי הרבית י"ל שא"צ בו לשיעורי כסף שהם פרוטה, אלא שלמד מטיפא דקרא דגם בחשבה מיירי, ואין השבה חלה בפחות מש"פ, ומכאן שהמדובר גם ברישא על ש"פ, שגם רבית שיעורו ב"כסף". ומה שנלמד להגר"א מטיפא דקרא, להמל"מ נלמד מכח סרט וכלל שגם רבית שיעורו ב"כסף" דהיינו ש"פ. ומ"מ דין ח"ש לא נתמעט, ולא למדנו מכ"פ אלא תורת השיעור שברבית, ומעתה דינו ככל ח"ש בשאר איסורים.

שהיא פחות מש"ס וקרא כתיב, "אם כסף תלוה לא תשימוץ עליו זשך" וסתם כסף הוא שו"ס, דומיא דקדושין דכתיב, "כסף" ובעינין שו"ס, א"כ כי אתי כלל ופרט למעט פחות מש"ס ע"כ לא אתי אלא להרבית. שלא יחא פחות מש"ס, אבל גבי קרקע דהלואה קרקע חשיב הלואה, אמרי' דכי מיעט קרא היינו הלואה קרקע ורבית קרקע' ונראה בחוד לפי סברת הג"ת שאם ילוה משותפין פרוטה, אפי' אם נראה זאת כחצי פרוטה מכל אחד, מ"מ לא נוכל לומר שההלואה היא סמש"ס, דה"מ אם בכללות חסר להלואה זו שם הלואה אבל הכא הא יש עליה שם הלואה בכללותה, וא"כ בכה"ג שלוח מקופת גמ"ח הא רק רבית לכל אחד מהצבור המלוים מטי פחות מש"ס, אבל הלואה יש כאן, ואין בזה היתר של התו' שדבריהם אמורים רק אם ההלואה עצמה איננה בת פרוטה ולא בנ"ד שרק הרבית לכל אחד עולה בסך פמש"ס וא"כ אין להג"ת היתר כלל, ודוק.

וראי גדולה הביא המל"מ נגד הג"ת מעיקר הראי' של התו' שהוכיחו שאין רבית בפמש"ס. מהא דאמרי' ר"פ א"נ, למה לי קרא ברבית תיפוק לי' מגזל ואונאה, והא איצטריך לפמש"ס אע"כ דאין ברבית איסור בפמש"ס. והא אכתי תקשה דאיצטריך לרבית פמש"ס בהלואה שיש בה ש"ס, אע"כ דאפי' אם בגוף ההלואה יש ש"ס אימעיט רבית, כיון שברבית יש פמש"ס, עכת"ד וע"ש.

... ואף שקושייתו חמוהה יש מקום קצת לע"ד להשיב את הארי לאחר מיתה ולהצדיק דברי הג"ת, דהא לעולם הא דהניחו התו' שיש היתר בגזילה ואונאה בפמש"ס אין זה בגדר היתר חלילה אלא בגדר מחילה כדפרש"י. (סנהדרין נ"ט א') : "שפחות מש"ס אינו נחשב גזל בעיניהם שעוברין על מדתן שרחמנין הן ומוחלין על דבר קל" וזהו באור הנאמר בגמ' על פמש"ס בנכרים שלא בני מחילה. וכן הוא עוד שם (נ"ו א') בגמ' וברש"י יע"ש ועי' במחנה אפרים ריש ה' גזילה. ובכך גם שאין גדר ממון בזה, עיקרו משום שמוחלין ממון כזה לכן אין עליו שם ממון גבי ישראל, וכ"ז שייך רק אם המדובר במשהו אבל אם יגזול פרוטה ומשהו בודאי שלא שייך על המשהו לומר שאינו ממון או מחילה, ועי' ב"ק פ' הגזול (ק"ה א'). וא"כ לפ"ז יש מקום לומר אולי דאם לוקח הלואה פרוטה ומחזירה בצרוף רבית של פמש"ס בזה קורא שם ממון על אותו המשהו, ובזה מעריכו שאינו ניתן למחילה, אע"פ שעצם ההלואה איננה בגדר גזילה, חלילה שהרי משלם כראוי לו, אבל עכ"פ את התוספת הבאה עמה כבר ראוי להעריך בצורה אחרת, ולכן שפיר יש מקום לקיים דבכה"ג אין ללמוד מגזל ואונאה של פחות מש"ס להתיר, ובלאו קרא לאסור ברבית בכה"ג ה"א דאסור, דהו"א דדמי לגזול פרוטה ומשהו או מאנה פרוטה ומשהו דאסורים ומחזירים, וע"ז לא איצטריך קרא, ולכן כל עיקר הקו' של התו' היא רק על עצם הלואה שאין בה יותר מש"ס, דאז אפי' בצרוף עם הכל אין לתוספת ערך, וע"ז שפיר הוכיחו מהכא דלא איצטריך להכי לאסור, דזח באמת לא נאסר, זדוק. כן י"ל לקיים דבריו של בעל ג"ת מקושייתו החמורה של המל"מ (4).

(4) אין זה מספיק, שהרי תקרן שלה הוא ומה מקום לצרף אליו הרבית שאינה אלא פמש"ס.

ובביאור בעה"ת נראה בהקדמת ביאור המ"מ שכתב ריש ה' גניבה שאיסור גניבה

עכ"פ נתבאר לפנינו. לפי הג"ת, שאין לסמוך על היתר פחות מש"ס בהבית. אבל האמת היא שאף לפי המל"מ אין שום הור"א למצוא נקודת היתר בקופת גמ"ח משום שהרבית לכל אחד מהמלוים פמש"פ, מלבד שאין לחלוק על פסק מפורש בשו"ע לאיסור כנ"ל ולעשות מעשה להקל ולסמוך על הגהת "יד אברהם" נגד כל גדולי הפוסקים, דנראה שאין לראות כלל וכלל את המלוים כיחידים שכל אחד מקבל פחות מש"פ, אלא כקבוץ המלות ומקבל יחד את הסך.

ולכאורה תלוי במושג "רכוש צבורי" אם זהו כשותפות של כל היחידים מתוך הצבור, או שזהו נכס כללי של הכל. ואם נימא שזה רכוש של כל היחידים הו"ל הכא כמשלם רבית לכל יחיד פמש"פ, אבל אם זה רכוש כללי הרי כאן רבית ש"פ כדאמרן שהוא לווה מהקופה הצבורית. וכבר האריכו בחקירה זו האחרונים. ועוד יבואר בדברינו להלן בענין קופת צדקה בפלוגתת הראשונים בזה. ומור"ר הגרמ"א עמיאל ז"ל, שהיה הרב הראשי למחוז ת"א ויפו, בספרו החשוב "דרך הקדש" (ש"ח פרק י"ד) מסביר, שבזה נדחתה טענת הכהנים שדרשו מקרא זה לעצמן, וכל מנחת כהן כליל תהיה לא תאכל" והואיל ועומר ושתי הלחם ולחם הפנים שלנו היא היאך נאכלים. וריב"ז אמר שכל כהן שאינו שוקל חוטא (מנחות כ"א וערכין ד') דהכהנים חשבו שרכוש הצבור הוא מורכב מרכוש כל יחיד ולכן יש לכל כהן חלק בקרבנות הצבור והו"ל מנחת כהן שאינה נאכלת, וריב"ז לא סובר כן אלא שזה רכוש כללי ואין כאן לגמרי יותר מנחת כהן. וכן מסתייע בחידושי הרשב"א במגילה (דף כ"ו) שמסביר שאין בהכ"נ של כרכים ניתן למכירה משום שאין כאן בעלים אלא צבור כללי יע"ש. וכן מסביר בזה אמאי אין חטאת צבור מתה ואילו בשותפין יש מחלוקת בפ"ק דהוריות (דף ר'). דאין לראות בצבור רכוש של היחידים שנדון על חטאתם שתמות. ומסביר בטו"ס את הירושלמי בשקלים (פ"א ה"ג) יע"ש.

אבל האמת יורה דרכו שאין זה שייך לענינו, ואפי' אם נימא שהמושג "רכוש צבורי" הוא רכוש של כל היחידים בצבור, אין זה נחשב שהוא לווה ונותן את הרוחים לכל יחיד מתוך הקהל, אלא הוא לווה מהגזבר שהצבור מוסר לו בשמם קופה של צדקה וגמילות חסדים, ונמצא שהגזבר הוא הבעלים על הקופה הזאת, אלא שסמכותו באה לו מכח הצבור, ולכן הצבור יכול לבטל אותו ולהגביל אותו וכו', אבל כל הדין ודברים שיש לו הוא עם הממונים מטעם הצבור. ושפיר יש כאן ויכוח של יחיד עם יחיד, או כמה יחידים עם יחידים, ואין יותר ענין לפחות מש"פ כאן.

פחות מש"פ אסור מדין ח"ש. וזה תמוה מגמרא סנהדרין ג"ו, ע"י לח"מ ריש ה' גזילה. וביאור הלח"מ ודאי שהאיסור בגזל פמש"פ לא מדין גזילה הוא אלא מפני שאסור לצער ישראל, שאם מדין ח"ש הוא תיקשי מכל דין שיעורים שלא ניתנו לב"נ ואסורים ונענשים בכ"ש, ואיכ הלח"מ קשה מאד. וביאורו נראה דשאני גניבה מגזל, ורק בגזל אין איסור אפי' מדין ח"ש דליכא אחיכ חיוב השבה כלל מצד מחילה, משא"כ בגניבה דלא ידע דמחיל שפיר חייב גם להשיב מדין ח"ש, ע"כ איכא גם איסור לכתחלה.

ומעתה ברבית דל"מ מחילה, דתמיד איכא מחילה והתורה אסרתה, פחות מש"פ הוי כמו בגניבה דאיכא איסור מדין ח"ש, ולי"צ קרא לזה. ומשי"כ בעה"ת שברבית פמש"פ אסור ככל רבית היינו כדין ח"ש, דדין חצי פרוטה בממון כדין ח"ש בכל איסורים, ולא דנו בזה החוס' כלל.

אלא שהגזברות מוסרת את הרוחים לצבור והופכת בזה את הרווח לנכס עבור הצבור, ודוק (5).

ולכאורה יש להשיב, דהא חזינן בהלכות אבידה בשו"ע (ח"מ סי' רס"ב סעיף ב') שכתב: „אפילו אבידה ששוה הרבה אם היא של שותפין הרבה שאין מגיע לכל אחד ש"פ אינו חייב להחזירו". והא מצד האבידה הו"ל ש"פ, ולמה אנו דנים מצד הממון שיש לכל אחד כמה איבד כאן ולא דנים על האבידה מצד כלליותה, כמו שאנו עושים כאן גבי החלואה שאנו דנים עליה בכלליותה שהצבור הלוח לו סך כך וכך.

אבל הא ליתא. חדא, דהלבוש מסביר כאן דדריש קרא „אשר תאבד" פרט לפחות מש"פ ומצד הבעלים פטור, אע"ג ד„ומצאתה" קרינן ב', וא"כ שאני אבידה דגלי קרא. ואמנם אא"ז בס' „ברכי יוסף" הוא ניהו מרן החיד"א ז"ל מקשה ע"ז דא"כ לימא הש"ס (כ"מ כ"ז א') כד פריך מאי בין ר"י לרבנן לימא הא גופא: אם דרשינן מאשר תאבד בשותפין, דאם מאשר תאבד פטור ואם מימצאתה חייב, דזיל בתר האבידה ויש כדי שר"פ, ובפ"ת הובא על אתר. ולע"ד לק"מ דאין כוונת הלבוש דנפ"ל מקרא, אלא דזיל גבי הבעלים, דמצות השבה היא לבעליו וכיון שאצלו אין זו אבידה דאין בה שר"פ לא שייך לחייב במ"ע של השבה את המוצא ולפיכך אין נ"מ בזה אם נדרוש מאשר תאבד או מ„ומצאתה", ורק לשון מליצי נקט הלבוש בדב"ק דנפ"ל מאשר תאבד ולא ומצאתה, ודוק. וממילא מוכן דלא שייך לעניננו כלל ענין זה כל עיקר דהא באבידה הוא ענין של השבה לבעליו, כאמור.

ובעיקר הבעיה אם צבור הוא קבוץ של יחידים או תואר חדש שדשו בו האחרונים, אזכיר שהגאון הרוגצ'ובי זצ"ל רבינו יוסף בספרו „צפנת פענח" (מ"ח ח"א בהשמטה ד"צ), מביא הוכחה שצבור הוא דבר חדש, מדברי התו" במנחות (ע"ח ב' ד"ה או) שכתבו דשוחט את התמיד על החמץ לא מיחייב אם יש למי שהוא מישראל חמץ, ואם נימא שהצבור הוא כאילו מורכב מכל היחידים א"כ נמצא דמצד שאותו היחיד ששוחטים חלק התמיד שלו על החמץ צריך לדון בו מצד שוחט תמיד על החמץ, אע"כ דאין כבר שייכות לאותו היחיד באופן נפרד לקרבן הצבור, ומאידך, מדברי הרמב"ם ז"ל (ריש ה' תמורה) שכתב: „הצבור והשותפין אין עושין תמורה אם המירו אע"פ שהם מוזהרים שלא ימירו... או מי שהמיר בקרבן מקרבנות הצבור הואיל ויש לו בהן שותפות ה"ז לוקה ואין התמורה קדש", הרי שמחייב מלקות אם אדם מהצבור המיר בקרבן צבור משום שהוא נחשב כשותף בקרבן זה, ואם רכוש צבור הוא מושג חדש הרי אין לו שייכות לקרבן זה, וכן מוכיח מהמבואר ריש זבחים (ד' א') דפריך הש"ס מה לשינוי קדש שכן פסולה בגופה וישנו בד' עבודות וישנו לאחר מיתה וישנו בצבור כביחיד, ופי' התו"ר: „וישנן בצבור משא"כ בשינוי בעלים, דאם שחט לשמו התמיד הרי הוא בעליו", כלומר שאין זה שינוי בעלים משום שגם

(5) אין זה מסתבר כלל, שהגזבר אינו אלא שליח וב"כ, אבל אין לו שום קנין כלל בקופה, וכן מבואר בתשובות הרשב"א הו"ד במל"מ פ"ד מלוה הי"ד. גם מאי דפשיטא ל"י לרחמ"ח שליט"א שאם ממון צבור הוא ולא של יחידים ודאי אסור, יש מקום לדון בדבר שאיסור רבית לא מצינו אלא בתור מצות היחיד, וא"כ יש מקום לבא כאן משני צדדים, אם מצד זכות היחידים הרי פמשי"ס הוא, ואם מצד הכלל, לא מצינו איסור רבית על הצבור בחור צבור, ודוק.

אותו היחיד ששוחט לשמו הוא הוא בעלים של התמיד, הרי שלא אומרים שכבר אין קשר לאותו היחיד ועכשיו זה קרבן תמיד של הצבור, אלא עדיין נשאר אותו היחיד כבעלים.

ומתוך: „וצריך לומר דנ"מ בין גדר פרט לגדר צבור בהתואר, עי' ברין נדרים ד' פ"ד ע"א דפליג שם על הריטב"א גבי מודר הנאה מבני חעיר אם אסור גם באותו שבאו אחר זה, ר"ל דהתואר ישגן אבל הפרטים אינם, וחתואר לא נשתנה...“ ודבריו צ"ע והם מחודשים מאוד בהגדרות בענין זה, ולע"ד יש ליישב קושיותיו בפשטות, דמאחר דק"ל המתכפר עושה תמורה (ר"מ שם ה"ד) כמבואר בגמ', שפיר גם היחיד המתכפר בקרבן צבור בעל גבי תמורה אע"פ שאין לו בעצמותו, ולא מיקרי שנוי בעלים מה"ט, ודוק היטיב.

אמנם המעיין יראה שאין קופת גמ"ח ענין לנכס צבורי שתושי של ה"חברים" המייסדים והתומכים, אלא הם נדרו למטרת צדקה של גמילות חסדים, ומעתה זה נכס של צדקה בלבד, ודמי לקופת צדקה ממש, אלא שסוג הצדקה הוא גמ"ח, וא"כ זהו נכס צבורי כללי ולא נכס של שותפות, ואם אפילו יתכנסו כל המייסדים והתומכים לא יוכלו לבטל את הקופה ולקבל את ממונם שנית שכבר יצא הדבר מרשותם ונעשה רכוש צבורי, אלא שכך הוסכם שאלה התורמים יחוו דיעה מי ומה יחא על המקבלים והגבאים וכו', ולא שהם בעלים יותר על הקופה, וממילא לא שייך לבא מצד שיש כל אחד פחות מש"ס, דהא כבר אינו בעלים, והקופה היא המלווה, וזהו הנושא רבית בקופת צדקה, אשר דנו בזה הגדולים, וכפי שיבואר בע"ה.

וראה מה שנפסק בשו"ע (ה' צדקה סי' רנ"ו סעי' ד'): „רשאים בני חעיר לעשות קופה תמחוי ותמחוי קופה, ולשנותם לכל מה שירצו מצרכי צבור ואע"פ שלא התנו כן בשעה שגברו, ופי' הש"ך שם דהיינו אפי' לדבר הרשות מותר לשנות לצבור, ע"ש, ובודאי אפילו בהתנגדותו, ועוד נפסק (סי' רנ"ט סעי' ג'): „ישראל שהתנדב נר או מגורה לבית הכנסת אם נשתקע שם בעליה מעליה שאיננה נקראת על שמו יכולים הצבור לשנותה אפי' לדבר הרשות וכו'“; והוסיף חרמ"א: „אפילו אם המתנדב מוחה“; נמצינו למדים מפורש שכבר אין הבעלים יכולים לחוות דיעה, ואם נשתקע שם בעלים מותר לשנות אף לדבר הרשות, ואם לא נשתקע נחוץ שהשינוי יהיה לדבר מצוה דוקא, ע"ש בסעיף זה שכל נקודת החילוק בין נשתקע ללא נשתקע היא רק גבי מהות השינוי אם לדבר מצוה או אף לדבר רשות, אבל לענין מהאח הבעלים לא שנא ואין לו שום זכות לחוות דיעה, וע"כ דכבר איננו שלו אלא של הצבור, וכן עוד (סי' רנ"א סעיף ה'): „מי שנתן מעות לגבאים וצדקה אין לו ולא ליורשיו שום כח בהם“; ונראה שגם מקופת גמ"ח כל אחד מוסר יפה יפה ממונו לרשות הצבור, כמו שמוסרים מגורה להאיר את בית הכנסת, וכש"כ מהך דהתם הרי ניכרת נדבתו, ואע"פ כיון שמוסר לרשות בתכ"נ איננו בעלים יותר, הכא שהוא לא מכיר יותר את חלקו, כש"כ שאין לו דיעה, אע"פ שיש לחלק קצת בין העניינים דממון אין אדם מוציא מרשותו כל עוד הממון קיים, תמיד ניכר יפה שהוא תרם ושומר לעצמו את הזכות בקופה, אבל אין סברא זאת נכונה, ובאמת איננו יותר בעלים על צדקתו, כן נ"ס, וראי' מהך הנ"ל שעושים מהכסף שנתרם לקופה אף דבר רשות אם זה ברשות הצבור כולו, ולגבאי יש רשות רק לדבר מצוה (ש"ך סי' רנ"ו לק"ח וטר"ו סי' רנ"ט סק"ד), ואם נאמר שעודנו בעלים על הממון איך יש רשות לבטל

דעתו עפ"י הצבור. זלעשות דבר רשות, דמסתברא דאפי' התנגדות לא מהני לי, ע"כ דגם לענין נדבת ממון לצבור נעשה כבר ממון הצבור.

ונראה לפשוט הענין להדיא מדברי המרדכי, ומובא גם להלכה בב"י (סי' רנ"א): "נשאל ר"מ על ראובן שנתן ממונו לצדקה ואמר הממון ינתן בריוח ומן הריוח יקחו הקהל לשכור רב הישר בעיניהם ואחרי מותו שכרו הקהל רב אחד שהיה קרובו, ונמצא רב אחד חתן המקריש, שהיה גדול כמותו, אם שייך אומדנא דר"ש בן מנסי, וחשיב, אתר שנתן להקהל וכבר בא ליד גבאי, אין לבניו ולירשיו שום כח יותר משאר עניים, והקהל יעשו הטוב בעיני ה' ואדם וכו'". הרי כאן הוא מתנדב שהממון ישאר תמיד של שמו וזכרו, רק שמהרוחים ישכרו רב, א"כ הוא לכאורה בעל על הקרה, וממילא כל הריוח שייך לצדקה בתורת נדר אבל איהו בעלים, ואפי' אומרים הראשונים להלכה שאיננו בעלים, א"כ ע"כ שגם הקרן העומד עדיין על שמו וניכח היטיב היטיב, שאין למעלה מזה, כי רק כספו יש כאן, ואפי' כיון שכבר התנדב לצבור איננו יותר שלו, ועושים כפי הוראת הצבור, לקחת רב שלא כרצונו, אף שמצד נדרו יוכל לקיים גם ברב כזה שיהיה חתנו, כש"כ בנדובים לקופת גמ"ח שאין לראות את ה"חברים של הקופה" כבעליה אלא הקופה שייכת כבר לצבור למטרת גמ"ח. שזהו נדר לשם כך, והצבור בעלים לשנותה לכל מה שירצו כהלכות צבור בצדקות. ועמ"ש מרן הב"י בשם תשרי הרא"ש. ועוד בס' רנ"ט.

ולכאורה מצד אחר אין הלכה ברורה שיש בקופת גמ"ח איסור רבית קצוצה ורק ספיקא דדינא הוא, דהא קמן פלוגתא רבתי בין הראשונים אם יש בקופת צדקה משום ר"ק, ואף דאמנם רבינו הטור כותב להדיא שרק רבית דרבנן שרי בקופת צדקה ואחריו נמשך בשו"ע, הנה זה רק להחמיר ככל ספיקא דרבנן במה"ת, דס' דאר"י לחומרא מה"ת כדק"ל בעלמא, אבל מידי פלוגתא לא יצאנו. וכבר הביא הב"ח דברי האגודה ס"פ הזהב שכתבו: "דאבי"ה כתב צדקה ומעשר אסור להלוות ברבית, דאין דינו כהקדש כדמשמע פ' החובל ופ' בתרא דכתובות. והר"ש בר ברוך התיר להלוות ברבית מדאמר בירושלמי דמו"ק לוין לחבורת מצוה כו' כל שכן על גוף המצות דשרי. והר"מ ז"ל אסר מדתניא לשמור ולא לחלק לעניים ולא קאמר מדכתוב רעהו אלא ודאי עניים בכלל רעהו. ואני הקטן לפעמים הייתי גבאי וחלויתי ע"י עכו"ם לאפוקי נפשאי מפלוגתא". והובאו דברים אלו גם בדרישה. הרי שיש מחלוקת בין הראשונים ז"ל בזה. ובתשובת מיימוני סי' י"ד נתבאר באריכות סברות החולקים יע"ש. וכן במרדכי בס' המפקד סי' רפ"ז באריכות. ופלא שלא הזכירו כל זה הפוסקים על אחר. והרשב"א בתשובתו סי' תרס"ט הובא בב"י וכן בתשובה אחרת ומובאת גם היא בב"י נוטה לומר שכיון שאין בעלים יודעים אין איסורא דרבית בהכי אלא שלמעשה אומר להדיא לא לעשות כן ואין להלוותן ברבית קצוצה. והרא"ש בתשובה אוסר בדאורייתא ומתיר באבק רבית, כמבואר כ"ז בב"י. וכבר הריב"ש בתשובה סי' תס"ה ומובאת בב"י מביא הך פלוגתא של הרא"ש והרשב"א ומאריך בה. והדברים עתיקים ונדעים בין חוגי בני הישיבות, ותליא לחו במושג צבור. אם זהו כשותפין או גוש מיוחד בפני עצמו ואין כאן מלוה והתורה רק אסרה רבית מלוה למלוה. ותליא לחו בפלוגתא של רש"י והרמב"ן בריש ס' ויקרא אם יש בעולת צבור דין השותפין (בפסוק ב' "תקריבו את קרבנכם" יע"ש) ותאריך בעצם החקירה מו"ר הרב הראשי למחוז ת"א וישו הגרמ"א עמיאל ז"ל בספרו "דרך הקדש"

ש"ה וש"ח ממקורות רבים יע"ש דברי נועם. וכבר רמזנו על דבריו לעיל בדברינו. וא"כ ה"נ בקופת גמ"ח שהיא נכס צבורי שאינה מחולקת לפרטים דינה כן והיא בהך פלוגתא.

ובהגהות מרדכי כתוב: „נשאלתי אם מותר להלוות מעות של הקדש או של מאור או של בית הקברות ברבית לישראל. ונראה שאין להתיר, מדאמר"י בפ' כל שעה, האוכל חמץ של הקדש במועד מעל ופ"ה משום דהקדש היה מצי מזבין לה לעכו"ם ואע"ג דחמץ אסור בהנאה הקדש לאו בר מיעבד מצוה הוא". וקשה להבין מאי קאמר. והמל"מ (פ"ד ממלוה הי"ד בד"ה כתוב בהגהות) מבארו: „דאין להביא ראי' להתיר מההיא דכל שעה ולומר דכי היכי דהתם מצי מזבין לעכו"ם משום דהקדש לאו בר מיעבד מצוה ה"נ שרי להלוות ברבית מה"ט, משום דשנא ושנא הוא. והחילוק לא הוזכר בדברי החכם, ואפשר שהוא דשאני התם שהוא הקדש גבוה, אבל הכא דהוה הקדש עניים כהדיוט דמי". והגאון בתשובת חתם סופר (יר"ד סי' קל"ד) כותב עליו: „איך מיייתי מהתם להכא, מה ענין שמיטה אצל הר סיני. גם מ"ש בשם הקונטרס אינו כרש"י שלפנינו והוא תמוה מאד, וכי גזבר שנטע אילן אין פירות ערלה אסורים בהנאה, ובשר בחלב של הקדש וכי יהיה מותר בהנאה, ומה שייך באיסורים לאו בר מעבד מצוה. (ד) אבל נ"ל דשאני חמץ דתלוי בכל שישנו בקום אכול מצה ישנו בכל תאכל חמץ, וכיון דהקדש לאו בר מיעבד מצות אכילת מצה ממילא אין חמצו נאסר. וע"ז הדין יש ללמוד היתר לרבית אפי' להקדש עניים, דכל שאינו ב"אם כסף תלוה" ליתנהו ב"אל חקח מאתו נשך ותרבית", ע"כ דבריו. ואח"כ שם רוצה ללמד סנגוריא ביתמי דכיון שהם לאו בני מעבד מצוות ה"נ יהא מותר אף בר"ק. וזהו מה שראה המהרי"ל וקרא תגר עליהם, ומסיק מאן ספין לדרוש כן, ולכן רב ששת מפרש (ב"מ ע') מעות יתומים רק בקרוב לשכר ורחוק להפסד, את"ד. ולע"ד מינ"י ופי' הסתירה מבוארת, דהא בגמ' מפורש להדיא דאסור ר"ק בשל יתומים, ולא מה"ט דאפוטרופוס יסרוץ בשלו כמ"ש שם החת"ס, אלא פשוט משמע בש"ס שיש כאן איסור רבית, ואמרו ע"ז יתמי דאכלי דלאו דידהו ליזלי בתר שבקייהו, אלמא שהאיסור מצדם ולא מצד האפוטרופוס, וא"כ איך ס"ד להסביר את המרדכי שיתיר מעות הקדש משום שאין בהם המ"ע של הלואה, אחרי שבגמ' ליתא הך מילתא גבי יתומים. ולכן לע"ד אין באורו נכון אף שאיני כדאי לחלוק על רב ובפרט על מאורן של ישראל זיע"א ועכ"א. גם עיקר הדרשא שלו לא ידעתי שרשה אטו בכיפי תלה להו למדרש קראי כסיני, ואין לזה זכר בש"ס ואין לדרוש מעצמנו.

והעיקר בזה כדברי המל"מ ז"ל הנ"ל, ומה שתמה עליו הח"ס מה ענין איסורים להקדש, וכי אין דיני אסה"נ בהקדש. לע"ד התשובה מבוארת מעצמה: להקדש עצמו ודאי מותר להנות בכל אסה"נ דאין את מי לאסור, ורק עלינו בודאי אסורים כל אסה"נ ויהי הגורם להם מי שיגרום לא שנא הדיוט ולא שנא הקדש, ולכן האילן שנטע הגזבר של הקדש בודאי אסור להנות ממנו או הבשר בחלב שבישל הגזבר בשל הקדש בודאי אין לנו רשות להנות ממנו ככל אסה"נ, אבל להקדש עצמו אין את מי לאסור⁶). ולכן מותר להקדש להנות מהחמץ בפסח. וכאן הרי אנו עוסקים לגבי ההקדש ולכן מתיר המרדכי להקדש עצמו להלוות ברבית, דאין מצד המלוה שום

(6) נראה שהחת"ס מקשה שימכרו ערלה של הקדש לעכו"ם וכן בכ"ח וזה לא מצינו.

איסור, וכי תימא אכתי יש איסור מצד הלוה, בזה אפשר לומר כמ"ש הת"י בב"מ גבי מעות יתומים (ע' א' ד"ה מעות): "ה"מ למיפריך תפ"ל משום לזה דקעבר בלא תשיך, אלא דעדיפא פריך. א"נ קסבר דלא מיחייב לזה משום לא תשיך אלא כשגם המלוה מוזהר". הרי שיש להם בתירוץ שני סברא זו שאין הלוה ג"כ מוזהר. אלא שלמסקנא סובר הש"ס שאין לפטור את היתומים, דרק מחמת קטנותם אתינן ולא מחמת פטור עצמי, לכן באמת ראויים לקללה ליולי בתר כו', אבל בהקדש י"ל סברא זו כנ"ל, כיון שאין כאן מלוה שיעבור על איסורים וזהו שאני מיתומים, וז"פ. וע"ז כ' המל"מ שלא ביאר את החילוק שגראה טעמו משום שלהקדש אין מי לתייב אבל כאן יש את מי לחייב ועלייהו רבצי כל האיסורים ככל אדם, כלומר, ס"ד דקופת צבור היא בלי בעלים, דצבור הוא דבר מופשט, קמ"ל דאינו כן, ודוק. ולע"ד הייתי מוסיף שבאמת מה"ט לא הוצרך לבאר את החילוק הזה, משום דסבר באמת כשינויא דהת"י דאעפ"כ הלוה מוזהר אף שאין המלוה מוזהר, וגמצא שאין היתר אף להקדש ממש משום דעכ"פ הלוה מוזהר לא לתת רבית.

אולם המל"מ תמה על המרדכי שבנה דבריו על דיוק מחמץ של הקדש שוה כסף, ולא הביא גמרא ערוכה בפ' הוהב שמפורש בה שאין רבית בשל הקדש. ולע"ד להשיב שזה הי' פשוט לו למרדכי שאין להוכיח מעצם דין רבית שנתמעט הקדש מ"אחיך", כי לענין זה ודאי אין דומה הקדש למאור או לבהכ"נ שהם בכלל "אחיך" שמיועד לשימוש הציבור. וכל עיקר לא בא להוכיח אלא מזה שחמץ הקדש בפסח מותר והוא משום שאין על מי לאסור ומש"כ מותר לגובר עצמו לטפל במכירה, א"כ נאמר כמו"כ בני"ד שאין את מי לאסור שהממון הוא צבורי ולא של יחידים, והוא מושג חדש, ואין להטיל איסורים רק על פרטי הצבור ולא על המושג "צבור" במובנו הכללי.

והנה המרדכי כאמור לא ביאר החילוק, ויתכן שהוא משום שעכ"פ מצד הלוה יש כאן איסור, וכנ"ל מהתוס', ולפ"ז אפ"ל מ"מ שזהו טעם הראשונים שהובאו לעיל שסוברים שאין רבית בשל צדקה משום שאין על מי להטיל האיסור.

המורם מהאמור, שיש ב' נימוקים לדברי הראשונים ז"ל הסוברים שאין איסור רבית בקופת צדקה: א' משום דלאו אחיך מיקרי, וב' משום שאין על מי להטיל את האיסור לפי שהוא נכס צבורי כללי ולא נכס של קבוץ של יחידים, ושאינו משותפות. אבל להלכה כבר הוכרע לנו בטור ובש"ע שהעיקר כדעת הראשונים האוסרים דשפיר מיקרי "אחיך" ושפיר יש להטיל את איסור רבית על אנשי הצבור, כי נכס זה הוא שתופי לחברי הצבור. או שיתכן שקופת גמ"ח לכ"ע היא ישנה באיסור רבית דהצבור מוסר אותה לידי הנבחרים אשר המה כבעלים על הקופה וברשות הצבור כמו שבארנו כבר לעיל.

ועפ"י כל האמור יוצא לנו איפא שאין כל מקום להתיר רבית דאורייתא בקופת גמ"ח והס מלהזכיר דבר כזה, ואם אפי' החנו מראש עם מאן דהו שיתן ר"ק, צריך לעכב ולא לתתו, כדי שלא להכשל בלאוי דרבית. אולם בנוגע לאלה שכבר שילמו ר"ק לקופות כאלה, יש עוד מקום לדון אם צריכים לתחזיר כדין ר"ק שיוצאה בדיינים, לאור מה שי"ל דתליא בפלוגתא הנ"ל אם קופת צדקה מיקרי "אחיך". והריב"ש בחשובה פוסק בהקדש עניים שלא יוצאה בדיינים, בצרוף סברת הרשב"א שר"ק איננה בשל הקדש עניים הנ"ל, וגם כי המ"ע "וחי אחיך עמך" אשר מסבתה יש

מצוה להשיב וכופין עד שתצא נפשו. כמ"ש: חנ"י ב"א א"נ בשם הרשב"א והר"ן. שזו הסבה שיוצאה בדיינים. לא שייך על הקדש עניים, דאז מי נחייב? ממבואר באורך במל"מ (בפ"ד ממלוה ד"ה ולענין). ח"ל: "ולענין אם הלוח הגזבר מעות של הקדש עניים. בר"ק וגבה הרבית אם שייך ב"י דין חזרה אי לא. כ' החיב"ש (בס"ת תס"ה) דאפי' לדברי האוסרים ר"ק בהקדש עניים, לא אסרו אלא לכתחלה דומיא דמעות של יתומים כו' ודכוותה בהקדש עניים כיון שזכו בהם עניים על מי תחול מצוה זו וחי אתיך עמך שנכוף להחזיר וכו'. ומיהו, בהקדש עניים ידועים נראה דלהריב"ש שייך בה חזרה, דהא לא שייך טעמא דעל מי תחול המצוה הזאת, כיון שיש כאן בעלים ידועים. אבל להרשב"א נראה דאפי' בבעלים ידועים אין מחזירים וכו'. והזכיר גם את הגהות מרדכי בקדושין דגבאי צדקה שתלוו בר"ק צריכין להחזיר, שזה חולק על ריב"ש. ואכתי צ"ע בזה דהכא י"ל א' דקופה זו לכ"ע היא איננה ממון חצבור אלא ברשות הגזבר כמש"כ, וא"כ לכ"ע היא ר"ק ממש ויוצאה בדיינים. ב' להריב"ש לפי טעמו, כאן שיש בעלים ידועים המ"ע חלה עליהם, י"ל שהקופה שייכת רק ל"חברים" המנויים, כנהוג, שלהם זכות וחז"ל על כל הנוגע לקופה, ובכל אספת צבור רק להם פונים, ולכן מקרי שפיר בעלים כולם. (8)

יש עוד מקום להוסיף, שקופת גמ"ח איננה בגדר של קופת צדקה לעצמים דלא קייצי, שעליה דן הרשב"א ולהקת הראשונים הנז' שאין זה בגדר "אחיד" כמו שאין זה "רעה" גבי שומרים כיוון שאין להם בעלים ידועים, דהתם זה רכוש לצבור לא מוגדר, דהצדקה תתחלק לחלק מן העניים, דבהש מיירינן, ולכן אין זה ממון של אלה, כיון שאין אנשים מסוימים שעליהם אפשר להצביע. ולומר אלה הם הבעלים, דהא לא קביעי מי ומי הם העניים שלהם תתחלק הקופה, ולעת עתה הרי זה רכוש צבורי סתמי כללי, אבל הכא הקופה מוגדרת היטיב שהיא שייכת למקום ומוסד פלוני וכל אנשיו, או אנשי העיר וכדומה, ושפיר י"ל שיש כאן בעלים מוגדרים ומדוייקים ברגע זה מי ומי המה. וכחאי גונא זהו רכוש צבור כזה שמיקרי "רעה" וגם "אחיד". ונמצא שכאן צ"ל דלכ"ע יש איסורא דאורייתא בר"ק, ויוצאה בדיינים לפ"ז, ודוק, ולמעשה, בענין יוצאה בדיינים ולהחזיר מה שכבר לקחו עוד צ"ע.

(8) ע"י מל"מ פ"ד ממלוה ולוח הנ"ל שמסופק אם לחשבת בעלים מוגדרים מספיק מה שקבועים העניים או שצריך שתהא קבועה הקצבה שלהם. ובניד"ך נראה שלא נחשב גם עניים מיוחדים, אעפ"י ששייכת למקום פלוני או למוסד פלוני, שכל אחד ברצונן יכול להיות מאנשי אותה העיר או אותו מוסד, וכן השייך לאותה עיר אף אותו מוסד אף הוא רק בהיותו נצרך מקבל הגמ"ח, א"כ אין הדבר קבוע. וכ"ז בנוגע למש"כ הרמ"ח שליט"א.

אולם למעשה נראה שניד"ד אינו דומה בכלל להאי פלוגתא דרבנן, שכאן אין הכסף עומד לחלוקה כלל, רק השימוש בהם ואין זה אלא כהקדשה שחפירות יתוו לעניים, שבוה מבואר במהרי"ט והובא מל"מ הנ"ל שלד"ה אין כאן איסור רבית, ואעפ"י שהמל"מ טען ע"ז עיי"ש, הגה טענתו הראשונה נראית שהיא מצד מראית עין, ובוה י"ל דלי"ש בניד"ך שידוע שאין זה של הגבאים והם אינם אלא שלוחים בעלמא, וטענתן חב' מצד התנאי של המקדיש בניד"ד אינה כי ודאי המקדישים אינם מחייבים שילוו בדוקא ברבית, ואי"ז אלא לפי ראות עיני הגבאים, ודאי שכח יש בידם גם למסור הלוח מכל תשלום, א"כ בזה אין איסור לכל הדעות, ואפי' לדעת המל"מ.

אבל לאיסורא — כבר מלתנו אמורה. מלבד עצם ההכרעה בשאלה זו בש"ע כבר צרפנו כעת טעם חשוב וכן את הדברים הנ"ל. הכי נקטינן להלכה שאין שום היתר לקחת רבית קצוצה לקופת גמ"ח ולכל קופת צדקה. והדברים ברורים כשמש בצהרים בע"ה לאיסורא אליבא דהילכתא, לכל מעיין ישר הולך.

הערות הכותב לפרק ראשון

(א) בבאור ש"י החו' נתלבטו גדולינו ז"ע, מרן הב"י כ': „ומשמע מדבריהם דקרקע בקרקע מסופקים הם אי שרי מן התורה". ומרן הרמ"א בד"מ משיבו: „ובתו' פ' נערה שנפתחה כתבו בהדיא דאין רבית בקרקע ולא בפחות מש"ס כו'. ובמראה הפנים לירושלמי ר"ס א"ג ד"ה הקיש כתב: „והתד"ה אם אינו ענין מספקא להו אם יש רבית בקרקע או לא, וכן בפ' נערה הניחו בספק". ולא ראה ברגע זה את הרמ"א הנ"ל דפשיטא לי' דלתו' כתובות ברור להם שאין איסור רבית בקרקע ולא בפחות מש"ס. והמעין הנכון בדבריהם יתמה מאד על המח"ס שכותב אחרת, דוק ותשכח להדיא, ולהשוות התו' ב"מ דהחליטו כל הגאונים הנ"ל שמספקא להו הך מילתא, עם התו' דכתובת דברור להם שאין איסור רבית בקרקע ובפמש"ס, גלע"ד פשוט, דאף בב"מ לא נסתפקו כלל וכלל בדבר זה, אלא דבארו לנו הך דפ' נערה שמספק"ל שכרם בקרקע מהו כו', דמקור הספק הוא אם הלימוד בגו"ש שימה שימה מרבית לנערה הוא לכל הפרטים ממש, שאך אם ישכור לפי ההלכות דרבית אני יתחייב ואם לא, לא יתחייב, או דרק לענין הך עקרון שנחויך לשכור עדים בנערה ילפי' שימה שימה, ולא איתמר הך מילתא חוץ לנקודה זאת, ואין זה ענין להך דאין גו"ש למחצה, דהם שני ענינים שונים שצריך לשכור הוא נושא אחד, ובמה לשכור הוא נושא אחר, ופשוט, או די"ל עוד, עפ"י דבריהם עצמם בפ' נערה שכ': „דלאו גו"ש גמורה היא מדבעי בסמוך שכרן בקרקע מהו כו' "וא"כ זהו עצמו הספק של הגמ' אם הגו"ש שימה שימה היא גו"ש גמורה וממילא כמו שאין רבית בקרקע ובפמש"ס כך פטור בנערה, או שאין הגו"ש גמורה ולכן לענין שצריך לשכור יש לנו הילכתא אלא דאסמכיה אשימה שימה, וליתר הפרטים אין לנו הילכתא, וכו"ס, ולכן הרא"ש בב"מ לא הביא כלל שיש מקום ספק, אע"פ שנמשך תמיד אחרי התו', ובב"מ עצמו מיקל לפי שגם להתו' הוא לתקל גם בב"מ וגם בכתובות.

(ב) בביאור הגר"א ז"ל י"ל באופן אחר, שאמנם יש הלאוין דרבית גם בפחות מש"ס ממש כמו בכל אתר ואתר, אלא שחעשה וחי אחיך עמך המחייבת השבת הרבית היא לבדה איננה אלא בש"ס, כמו השבת הגזילה שמפורש בב"ק ק"ה שאיננה אלא בש"ס, ועל העשה בלבד דן הגר"א שאמנם אין אצלו חיוב מצד העשה אבל עכ"ס מצד ח"ש יש חיוב, ולכן ס"ל להרמ"ה שדוקא להוציא בדינינים אי אפשר ברבית בפחות מש"ס, אבל הוא מצדו חייב גם להשיב פמש"ס, היינו מצד ח"ש שבו, ודוק.

ואעמ"כ לא יקשה לנו, מאי דהקשינו תא אין זה ניתק לעשה, דהעשה כולל פחות מהלאו, כיון דבפמש"ס יש לאו ואין עשה, דאדרבה משו"ה הרמב"ם אויל לטעמי' ומסביר ענין קום ועשה המבואר בש"ס ברבית מצד השבון ודלא כרש"י שהוא נתל"ע, דכיון שהרמב"ם סבור כרמ"ה שיש רבית גם בפמש"ס ובקרקע, וכמש"כ המל"מ הנ"ל, וכן ג"כ נקט בפשיטות המראה הפנים בירושלמי ריש איחזו נשך, לכן ס"ל שאין זה באמת נתל"ע, מה"ט דאמרן, אלא מטעם ניתן להשבון, דעכ"ס יש לו תקנה ע"י החשבה, ולכן אין זה לאו שבמלקות, ואף שיש לדון עוד, דכיון שאין החשבה בתורת המ"ע, אלא בגדר ח"ש, אין זה מתקן את העבירה, אבל כיון דחזונון שהגמרא מקשה ל"ל קרא לרבית, תפ"ל מגזל, דש"מ שרבית יש בה באיסור ממון חבירו, וכמ"ש לקמן פרק ג' מזה לחרמב"ם עצמו בשם אאמור"ר הגאון ר' שפטיה

שליט"א באורך בסברא זאת, אי"כ ז"ל דכל שלא ימצא ממון תברדו בידו אע"פ שאין זה השבה.
 מכה מ"ע — יש בזה השבון ותקון הלאו: ויש להאריך עוד: ודוק בכ"ז. (ב"ב פ"ג הל"א)
 (ג) אע"פ שדברי הגדולי תרומה נראים כמחמיר, דאין אפשרות של דבית. כהלואה.
 שיש בה ש"ס, נ"ל שיש בהם קולא גדולה, ולדבריו יש היתר לרבית. אפי' ויתר מש"ס על-
 הלואה שאין בה ש"ס. והגדרת דבריו הוא, שההיתר לפחות מש"ס איננו לרבית, אלא שהחורה
 לא מכירה זאת — לגבי איסורא דרבית — וממילא יוכל לקחת כמה שירצה על הלואת כזאת, ודוק.
 ואין להוכיח מדברי הר"ן בפ' נערה שדן לרבית בפחות מש"ס שיש בה איסור דרבנן
 דלא גרע מרבית דברים, דכל דבריהם נאמרו היכא שחששו שיבא לרבית בשל תורה, אבל כאן
 דליכא חשש, דאף אם יקח כמה שיקח לפי דבריו אין רבית של תורה — תו ליכא איסורא.
 כיון שאין הלואה של פחות מש"ס מוכרת בגדרי התורה גבי רבית כהלואה, תו ליכא לאסור כאן
 רבית דברים, דדוקא על הלואה נאסרה רבית דברים, ולא בלי הלואה, וכן אין לאסור רבית
 מכל גזירה דרבנן שהיא, הא ליתא ד"ל, אעפ"כ רבית דברים אסורה כאן, דתו"ל חוששים
 למחוי כרבית, ולבל יפרצו בגדר הרבית במקומות אחרים, וכן רבית ממש כש"ב שאסורה.
 מכה הק"ו מרבית דברים וכמש"כ הר"ן, ופשוט.

(ד) אאמור' הגאון הצנוע מוה"ר שפטי' שליט"א רב דבתכ"ג אהל רבקה בת"א.
 מסביר את המרדכי כך, דהא חזינן דיש מ"ע וחי אחיך עמן להשיב את הרבית, והגמ' קרי לה
 לאיסור רבית לאו הניתק לעשה לפרש"י, אי"כ ש"מ שנקודת האיסור רבית נובעת משלילת
 הענין וחי אחיך עמן, שאל"כ לא הי' מקום לומר בזה לאו הנתל"ע, אלא לאו וגם צשה.
 ולכן בהני דלאו בני מעבד מצוה נינהו — כלשון המרדכי, ואינם בקיום העשה וחי אחיך עמן
 אינם גם בלאו דרבית, ואהא משני כדאמר המל"מ, זלא דמי הקדש ממש דלאו בני מעבד
 מצוה נינהו — להקדש עניים דשפיר בני מעבדי מצוות נינהו, ועפ"ז אין מקום להשגותיו
 החמורות של הח"ס על המל"מ, מאיסור הנאה וכדומה, ודוק בכ"ז. והנה בהגדרת זאת
 בבאור ענין להנתל"ע תליא ב' לישני בפרש"י פסחים (דף פ"ד סוף א') שכ"ז: "כל לאו שנתל"ע
 אין לוקין עליו דמשמע זוהי תקנתו — אם תעבור על הלאו עשה זאת והנצל, ועוד, דלא דמי
 ללאו דחסימה שהמלקות נסמך לו", וא"כ לל"ק העשה הוא תקון להלאו, ולל"ב אע"פ שאינו תקון
 מ"מ לא דמי ללאו דחסימה, וענין התקון, דהשריפה הוא בגלל שלא אכלי ותקונו שריפה,
 וכדפרש"י בסנהדרין (דף ס"ג ראש ב') "שאינן לוקין עליו, דמשמע שזה ענשו של לאו, שאם
 הותרו ישרפנו ויפטר". ונראה דתליא בהך דמכות (דף ט"ו) דפריך אהא דארי' לאו שקדמו
 עשה לוקין עליו א"ל ר"ס לרבא והא לא דמי לאוי' ללאו דחסימה, א"ל ההוא לנתוקי לאו
 הוא דאתא, ופרש"י: "עשה שאינו מתקיים אלא לאחר עבירת הלאו, לנתק את הלאו מעונש
 מלקות הוא דאתא". ונמצא דלר' יוחנן אחינן לטעמא דהעשה מנתק ומתקן כרצון התורה
 את העבירה, ויש להם קשר ביניהם, אבל למאן דלית לר' דר"י בהא, עי"ש בסוגיא דמכות,
 ע"כ שאף באינו מתקן כל דלא דמי ללאו דחסימה אין מלקות, וזהו הל"ב דפרש"י בפסחים,
 דקמא היינו לר' יוחנן ובתרא להחולק, וכיון דלר' יוחנן צריך שיהא תקון, וכל דלא גלי קלא
 אין זה תקון, מסתברא כדאמרן שעיקר לאו דרבית נעוץ בעשיקת חברו, ולכן יש תקון בעשה
 וחי אחיך עמן, וגם עי' מה שנוסיף עוד בפרק ג' בעצם הגדרת איסור רבית אם הוא איסורי
 ללא קשר ממוני או שנקודתו העיקרית ממונית, וזהו הנקודה בספק רבית אם אזלינן לקולא
 שדנו האחרונים ז"ל עי' ש"ך סוף ה' רבית, עכ"פ אף אם היא איסורית, מ"מ כיון שתקונת
 עי' וחי אחיך עמן, ממילא י"ל שלא נאמרה אלא במקום דמיעבד מצוה נינהו, ולא בחקדש.
 ודוק כי קצרת, עכתי' של האמור ודסח"ה, וה' יאריך ימיו.

פ ר ק ב'

רבית דרבנן בקופת גמ"ח

כבר הבאנו דברי השו"ע (סי' ק"ס סעי' י"ח) שפוסק: „כל רבית דרבנן מותר במעות של יתומים או של הקדש עניים או תלמוד תורה או צורך בית הכנסת" ועלה הוסיף הרמ"א: „וכן נוהגין להקל אע"ג דיש מחמירים דאינו מותר רק בבית דין". אמנם הש"ך סובר להחמיר וכותב: „ובכל המקומות שהייתי לא ראיתי מנהג זה. וגם חקרתי ודרשתי ולא שמעתי שנוהגין כן. אע"פ שלא נהגו להלוותן בב"ד, מ"מ ברבית דרבנן גם כן אין מלוין אלא על דרך היתר כמו שאר מעות" ובפ"ת כבר הביא דעת הנו"ב (מ"ק סי' מ') שכותב להקל, דהחומרא נובעת משום דלדעת רש"י שצריך ב"ד נצטרך לב"ד חשוב כמ"ש הנ"י, וזה הרי אין לנו, לכן אין לנהוג בכלל ההיתר, וזהו הטעם של כל המקומות שעליהם מספר הש"ך, אולם העיקר כהחולקים בזה, ומסיק שכן נהג למעשה בעצמו שכתב בשטר העיסקא שעשה עם המקבל מעות אלו קרוב לשכר ורחוק מהפסד שהם מעות דיתמי, וע"ש. ובתשובת החתם סופר (חלק חר"מ סי' מ"ח) כתוב: „ולא ידעתי מי סני למיעבד היתר מהר"מ ז"ל שהיא דרך סלולה בלי פקפוק ובלי אחריות, וכבר נדפס בלה"ק שבגליון הש"ע הלכות רבית נוסח השטר שהוא באריכות, ואנו נוהגין להלוות כל זוזי דיתמי שבידנו על דרך זה. אך לא נכתב שטר הזה אלא אנו מסבירים הדבר הדק היטיב בבאור להלכה, ואח"כ כותב ח"כ סתם, ואחר החתום אנו מוסיפים על הגליון תיבות אלו: עפ"י היתר מהר"מ כמדובר בינינו בסך כך וכך וחותם שנית, כדי שלא יוגרע ח"כ בדינא דמלכותא אם היינו כותבין התנאים בחור גוף הח"כ". הרי שנוהגין אצלו כמו שאומר הש"ך שמחמירים, וממש כמו בכל מעות אחרות כן עושים במעות יתומים, וכן הוא מייעץ בכסף צדקות יע"ש.

והנה בעיקר ההלכה שברבית דרבנן שרינו, ששרשה מהך דמבואר בגמ' (ב"מ ע' א') מעות של יתומים מותר להלוותן קרוב לשכר ורחוק מהפסד. וכתב הרא"ש: „כתבו הגאונים ז"ל דהוא הדין לכל שאר רבית דרבנן". וכ"כ הנמוקי יוסף שם שכך הסכימו הגאונים. וכן נראה מהרמב"ם ז"ל שכותב (פ"ד מהלכות מלוה הי"ד): „נכסי יתומים מותר ליתן אותם לאדם נאמן שיש לו נכסים קרוב לשכר ורחוק להפסד... שזה אבק רבית הוא, וכל אבק רבית אינה אסורה אלא מדבריהם, ובנכסי יתומים לא גזרו". הרי שסובר שלא רק הך דרחוק להפסד הנזכר בתלמוד מותר בשל יתומים אלא כל דרבנן, שלא גזרו דבריהם בשל יתומים. אבל הרשב"א ז"ל בתשובה המובאת בב"י סובר אחרת: „ומיהו מסתברא דלא כל רבית של דבריהם התירו אלא דוקא קרוב לשכר ורחוק להפסד אבל שאר איסורים דרבנן לא התירו, משום דקרוב לשכר קילי טפי, מפני שקרן היתומים מיוחדת, והרי הוא פקדון אצל המקבל, ואין מקבלין ריוח אלא מיני, הריוח ממש שנמצא במעותיהם, ולא מכיס

המקבל. אבל רבית דרבנן כחכירי נרשאי (ב"מ ס"ח) הרי הלואה פורע מכיסו אותו סך שהתנה. [לרש"י ז"ל שם ד"ה אימת קנ"י הוה בחכירי נרשאי רבית קצוצה ולא רבית דרבנן כלל, וממילא שאין לה כל ענין ליתומים שרק בדרבנן מתירים המקילים]. בין ששדה המשכונא עושה פירות בין שאינה עושה, ולפיכך אסור.

וגם המהרי"ל בתשובה, ומובא בב"י, כותב: „בכמה דוכתי שעברתי ראיתי דנהיגי להלוות נכסי יתמי ברבית קצוצה ותמהתי מאד מאן הרגילם, כי כל רבותי לא התירו אלא קרוב לשכר ורחוק להפסד...“ משמע מלשונו שהוא מתמה עליהם לא רק מפני שהם עושים איסורא דאורייתא, אלא שגם רבית דרבנן לא הותרה ליתומים אלא הך דקרוב לשכר ורחוק להפסד הנזכר בש"ס, והיינו כדעת הרשב"א הנ"ל. ולשונו בזה כל רבותי וכ"י מורה שהוראה זו היא מוסכמת איפוא מכולם לאיסורא ברבית דרבנן חוץ מהך דקריב לשכר וכ"י, והיינו כדעת הרשב"א הנ"ל שלא כל איסורי רבית דרבנן מותרים ביתומים.

והמהרי"ט בתשובה (ח"א סי' קמ"ד) מחדש שאין מחלוקת בין הרשב"א ובין כל הפוסקים האחרים המתירים בכל רבית דרבנן, ולא התירו הגאונים אלא דומיא דמקח וממכר, כגון טרשי פפונאי ושטרי מתונאי (ב"מ ס"ח א') וכן כל כיוצא בזה ממיני המשכונות אבל לא דרבנן בעלמא ורק לא פירשו היטיב בדבריהם באיזה דרבנן אינהו מיירי, ומרן הב"י לא סובר כן כנראה, שהרי כותב על דברי הרשב"א: „לא שבקינן פשיטותא דהגאונים והרמב"ם והרא"ש ז"ל משום ספיקא דהרשב"א ז"ל. הרי שדעתו שהם חולקים על הרשב"א בזה.

והמל"מ (פ"ד ממלוה ולוה ה' יד ד"ה עוד כתב בטור) מוכיח דלא כהמהרי"ט מהמשך דברי הרא"ש שם שכותב: „והא דמייתי לעיל מההוא עובדא דההוא דודא, הוה מצי למימר לי אבק רבית שאני, דרב ענן היה רוצה להתיר אפי' רבית דאורייתא, אלא האמת אמר לו דאפי' בדיקנני שרי. ובאור דבריו, שהקשה לשי' הגאונים שסברי דלא רק רחוק להפסד שרי בדיחמי אלא גם כל רבית דרבנן, דאיכ' הר"מ למימר על ההוא דודא דמותר משום דהו"ל אבק רבית ושרי ליתמי. ותי' הרא"ש דהאמת אומר הש"ס דאפי' לדיקנני שרי, ואילו לשיטת מהרי"ט מאי קשיא לי להרא"ש, הא בההוא דודא לא נתיר, דרש"י ז"ל פירש דכיון דשקיל פחתא הו"ל כמלוה, אע"כ דהרא"ש סובר שהגאונים מתירים כל גוונא, וכמו שמבין הב"י, אלו ת"ד ז"ל.

ולע"ד איני רואה סתירת דברי מאור ישראל המהרי"ט בקושיא זו, אף שאיני כדאי, דאמנם רש"י ז"ל (ב"מ ס"ט ב ד"ה ואי פגרא) מפרש: „מאתר ששמאה בדמים שאם תשבר יש לה דמים הו"ל מלוה גבי' והיא שכרה רבית“ וכן הוא כההוא דדודא יע"ש. אבל זה ברור שאין זה מלוה, אלא בודאי רק שכירות שמשכיר את הספינה או הדוד, אלא שע"י התנאים הללו יש רבית דרבנן, דהו"ל כאילו מלוה, ובהאוסנים הללו, שהריוח בא סר"ס דרך מכר ושכירות, באלת מודה הרשב"א שבשל יתומים מותר, ולכן שפיר קשיא להרא"ש בהא דהו"ל להש"ס לחלק בין זה לרבית אחרת. אבל בחכירי נרשאי שהזכיר הרשב"א כנ"ל שחמלוה משכיר את השדה ומרויח מדבר זה ומחזיק שמקבל שכר על סמך החלואה —

זה מיגרע גרע, כלשון הרמב"ם (ספ"ה ממלוה): „מי שהיתה שדה ממושכנת בידו לא יחזור וישכיר אותה לבעל השדה מפני הערמת רבית, שהרי זה עומד בשדהו כשהיה, ונותן לזה בכל חדש בשביל מעותיו שהלוהו" והיינו חכירי נרשאי להרשב"א, ושאני איפה טובא מהך דודא וספינתא דהוא מקבל שכר עבור שכירות ולא עבור רבית אלא שיש כאן רבית דרבנן מצד שדומה למלוה ודוק בכ"ז. (1)

גם מ"ש הב"י בדבריו הנ"ל שהרשב"א מספקא לי' הנה זה נמשך לו לפי קושיתו שהבין כאילו הרשב"א הכותב קודם בענין המשכנתא להיתר חוזר בו אח"כ וכותב לחלק בין רחוק להפסד למילי' אחרוני, כן פירש דבריו המל"מ והמהרי"ט פירש שלא מספ"ל כלל להרשב"א אלא שמחלק בין דרך מכירה כמשכנתא, דדמי באמת להך דרחוק להפסד דשרינן בדיתמי, אבל שאר מילי בהם בלבד אוסר הרשב"א, ואומר המל"מ שנראה שהצדק עם מהרי"ט בבאור הרשב"א, ולע"ד נראה עוד שגם המהרי"ל הנ"ל סובר בשם כל רבותיו כהרשב"א, כמבואר בדבריו לעיל.

והמהריב"ל (ח"ג סי' ס"ה) סובר דמודה הרשב"א בהערמת רבית דשרי בדיתמי, ורק באבק רבית אוסר. והמל"מ השיבו שהא חכירי נרשאי להרשב"א היא הערמת רבית ולא אבק רבית כמ"ש ה"ה פ"ה ממלוה ה' טו ואפ"ה אוסרה הרשב"א. ותירץ, דהא הב"י (בסי' ק"סד) כותב בשם הרשב"א שהיא אבק רבית ולא הערמת רבית, ולפ"ז לא נתכוין ה"ה לומר שלהרשב"א היא הערמת רבית כמו לד' הרמב"ם ז"ל בהא, אלא שרצה לומר שלגבי רש"י שסובר שהיא ר"ק ע"ז פליגי הרמב"ן והרשב"א ומדו להרמב"ם שהיא רק מדרבנן ולא מה"ת, אבל באמת אינן שוים ביניהם, אלא להרשב"א זה אבק רבית ולהרמב"ם זה הערמת רבית. את"ד ז"ל, אבל לע"ד רואה אני תשובת ריב"ש בשם הרשב"א המובאת במל"מ פ"ה ממלוה ה' טו שם מפורש שאיננה אבק רבית אלא הערמת רבית עי"ש. אך אין לדעת אל נכונה אם כותב זאת על ב' ההלכות הנכללות בה' טו להרמב"ם שם ואפשר שלא אומר אלא ארישא ולא על חכירי נרשאי, ואין הריב"ש תח"י.

ויש עוד גקודה אשר המל"מ מחמיר במעות יתומים, בכל מקרה שאילו קצצו הי' בזה משום רבית קצוצה שאין להתיר מחמת שלא קצצו, כגון רבית מאוחרת וכדומה, ומוכיח שזה הוא באור תשובת מהריב"ל בכמה מקומות, ובוה מתפרשים דברי הרשב"א (עי"ש במל"מ ד"ה כתב הרשב"א הא דמעות והעתיק הלכתה זו הגאון בעל חוות דעת בחידושים (סי' ק"ס אות י"ט): ועי' במל"מ ...והעולה מדבריו שם דדוקא שבשעת התנאים הוא אבק רבית, אבל רבית מאוחרת וכדומה — שאילו היה מתנה תחלה על רבית זו היתה רבית קצוצה — אף גבי יתומים לא הותר, כיון שאסור לב"ד להתנות על רבית כזו, כלומר שאסור לקבל שום רבית

(1) חלל שהרשב"א קובע הוא שרק. כשחירות בא מחקרן של המלוה הוא דשרי ורק חטחה עבור חיתומים התירו (ובטרישי דפסונאי היינו משום דלגבי דידהו ליכא רוחא כלל), משא"כ בחתוא דודא שחוא נפסד מכיסו וחם מרוחים בבירור זה אסור ככל רבית דרבנן. העורך

מאוחרת וכדומה עבור היתומים מכיון שאילו באו להתנות ה"ל ר"ק לכן אסרו חז"ל לקבל ר"מ וכדומה גם ליתומים, ורק רבית כזאת שאין בה אפשרות לבא לידי ר"ק בזה התירו.

ונלע"ד דרבית מוקדמת שרי ליתומים, אף שאילו באו להתנות בעת ההלואה ה"ל ר"ק, מ"מ הא כגוונא דא ליכא לבא לידי ר"ק, דהא בעת קבלת הרבית אכתי אין הלואה כלל, ובעת ההלואה תו ליכא הרבית, ושאיני מרבית מאוחרת, שאילו יתנה עלי' בעת ההלואה ה"ל ר"ק, משא"כ הכא בזה אין מקום לבוא לידי ר"ק, ודוק, וצ"עק, למעשה.

ומרן אא"ז החיד"א ז"ל „ברכי יוסף“ (יו"ד סי' ק"ס ס"ק ח"י) מביא תשובת כנסת הגדולה: „מוחר להלוות נכסי יתומים לכ"ע דרך קנס, אם לא אפרע לזמן פלוני הריני מתחייב מעכשיו ולזמן העיכוב סך כך, ולרווחא דמילתא יעשה דרך מכירה שימכור לו סחורה כשוויה ויתנה עמו שאם לא יפרע לו לזמן פלוני מתחייב ליתן בדרך קנס“. וכנראה מקורו מהמבואר (יו"ד סי' קע"ז סעי' י"ב): האומר לחבירו אם לא אפרעך לזמן פלוני הריני חייב מעכשיו ולזמן העיכוב כך דינרים (יותר ממה שהלוהו — רמ"א) אסור מפני הערמת רבית, וכתב הרמ"א: „ויש מתירין אם נותן מעות ומקבל פירות...“ זכ"ה הש"ך (שם ס"ק ל'): „אין כאן מחלוקת דגם המחבר וסיעתו מודים לזה, כדאיתא בריב"ש וב"י ולקמן סי' י"ח... ולהלן (שם סעי' י"ח): „המוכר סחורה לחבירו בששים זהובים שקיבל מיד ותתנה לתתה לו לחצי שנה, ואם יעבור על זה שיתן בעבורה ק' זהובים, וקנו מידו, והגיע הזמן ולא נתן לו, חייב ליתן הק' זהובים והוא כשפסק על הסחורה ההיא יצא השער...“ ונחלקו שם הב"ח והטו"ז (ס"ק כ"ג) אם מתנים שאם לא יתן הסחורה לאחר חצי שנה יתן כעבור שנה תמימה ק' זהובים אם זהו אגר נטר, והב"ח טוען שרבים נכשלים והוא איסור גמור, והטו"ז טוען שאין נדנוד איסור ועי"ש. והש"ך מסביר שאם החיוב יהי' ככלות שנה אין דין זה צריך בושש שהוא רבית גמורה, ועי"ש. ולכן באופן של קנס שהכנה"ג רצה להתיר, היינו משום שזה רק הערמת רבית כפסק השו"ע בסעי' י"ד הנ"ל, ובשל יתומים הא שרינן הערמת רבית, ואפי' אבק רבית הא מתיר השו"ע, ואעפ"כ לא מלאו לבבו להתיר והלך בדרך של מו"מ כפי הרמ"א בסעי' י"ד והמחבר בסעי' י"ח, וכמובן באופן המותר, היינו שמיד אחרי שיעבור הזמן שהותנה ביניהם ישלם הקנס בלי השהיות, עפ"י כל המבואר.

הא קמן שלא יחפו אדם להתיר בשל יתומים אפי' ענין של הערמת רבית כל שיכול לעשות באופן הנאות יותר, והטעם הוא, או מפני שחז"ל התירו רק משום שלא יכלו זווי דיתמי, כמבואר בפ' א"נ שם: א"ל והא קא כליא קרנא כר, מבואר שטעם ההיתר הוא כדי להצילם מכליון ממונם, וממילא כל שיכולים להציל באופן אחר, אין ההיתר של חז"ל, ואפשר שמה"ט נזהרו כל הקהלות מלעשות מעשה ולהקל בשל יתומים עפ"י ההלכה בשו"ע כמו שכותב הש"ך המובא בראש דברינו בזה נגד הרמ"א שסומך על המקילין, משום שבימינו יש עצות ודרכים אחרות להציל ממון יתומים, וי"ל דמה"ט כתב הח"ס לעשות עפ"י היתר מהר"ם שנהוג דבזה מצילים כל הממון מכל ההפסדים, וצ"ע עוד בטעם זה, ויותר נראה שעשה הכנה"ג כך משום להרשב"א והמהרי"ל הנ"ל שס"ל לאיסורא

בכל גוונא של הלואה אלא כגוונא דקרוב לשכר וכו' ודרך משכון ומכר, כהסבר המהרי"ט. ומתוך כך הוינן דלא חש נמי למהריב"ל הנ"ל שסובר דבהערמת רבית שרינן להרשב"א ופליג רק באבק רבית, דהא הכא הערמת רבית איכא, ואחמיר בה. אלא הצריך דרך מו"מ.

ונראה, דקופה העוסקת בגמילת חסדים, דינה ככל אלה הנזכרים בטור ושו"ע, היינו צורך עניים או ת"ת או בהכ"נ, דכמו שאין חילוק בין דבר מצוה של כל אלה למעות יתומים הנאמר בש"ס אשר מזה למדו לכל אלה, כן נמי ענין חינוק הגמ"ח בקופה צבורית הוה ענין של מצוה רבה ודבר של צבור, ולכן עדיפא מכתם צורך הקהל שהרמ"א סובר (סי' קס סעי' כב) שלא יעשו כן אף בדרבנן יע"ש. וממילא כל ענייני ההלכות הנאמרות בשל יתומים נאמרות כאן, כן נ"ל פשוט.

ולפי"ז נכון להתמיר עד כמה שאפשר כהש"ך והחת"ס ולעשות הית"ע עפ"י מהר"מ. והמקילים יש על מי לסמוך אבל בתנאי שישמרו על כל פרטי ההלכות הנאמרות בזה וכמו שבארנו ועי' פרק ד' מדברינו

פרק ג'

מחילת הרבית ע"י הלוה

הנה הרמב"ם ז"ל (פ"ד מה' מלוה ולוה הי"ג) כותב: „הורו מקצת הגאונים שהלוה שמחל למלוה בריבית שלקח ממנו או שעתיד ליקח, אעפ"י שקנו מידו שמחל או נתן מתנה אינו מועיל כלום. שכל רבית שבעולם מחולה היא אבל התורה לא מחלה ואסרה מחילה זו, ולפיכך אין המחילה מועלת ברבית, ואפילו ברבית של דבריהם. יראה לי שאין הוראה זו נכונה, אלא מאחר שאומרים למלוה להתזיר לו וידע המלוה שדבר אסור עשה ויש לו ליטול ממנו, אם רצה למחול מוחל, כדרך שמוחל הגזל, ובפירוש אמרו חכמים שהגולנין ומלוי ברבית שהחזירו אין מקבלין מהן, מכלל שהמחילה מועלת. והשיגו הראב"ד: „א"א חיי ראשי הוראה נכונה היא (הוראת הגאונים) אם כן מלוי ברבית יעשו כן להתיר להם את הרבית“. והמגיד משנה עמד על סגנון דברי הרמב"ם בכאן שלא נחלק על הגאונים ברבית שעתיד ליקח אלא על הרבית שכבר לקח ועבר על איסור הרבית ונתחייב השבתו וע"ז בלבד דן הרמב"ם ז"ל לומר שהמחילה מועלת, כדין מחילה בגזל, ולכן הביא את הראי' מהך שאמרו הגולנין ומלוי ברבית כו', ומסיים: „אבל ברבית העתיד ליקח אף הוא ז"ל מודה שאין שום מחילה מועלת בו, וזה פשוט, ונסתלקו מכאן דברי הראב"ד בהשגות כו', אח"ד. אולם הריטב"א בר"ס א"נ ד"ה ואי כתב רחמנא ברבית סובר שיש מחילה ברבית לדעת הרמב"ם וכן כותב: „נראה מהסוגיא דרבית אית לה מחילה וכ"כ הרב ר"מ ז"ל. הרי שלא נכנס לסברא הנ"ל של ה"ה שגם להרמב"ם אין מחילה אלא על ענין השבת הרבית בלבד שהוא כגזל¹ (א).

(1) עי' שט"מ בשם הריטב"א שמבואר בפירוש שמחלוקת הרמב"ם הוא רק על מחילה שלאחר פרעון, ובטעמיו דמילתא מבואר שם שאו מחילה מדעת שלימה משא"כ קודם פרעון ה"ז כמחילה באונס.

והרא"ש בר"פ א"נ הביא דברי הגאונים והרמב"ם ואח"כ כותב: „ויראה לי שמחילה מועלת לו לפטרו מהשבת רבית כמו הגזל אבל בשעת לקיחת הרבית אמר אני נותן לך במתנה אסור לקבלו, שסתם רבית... נותנין אותו במתנה גמורה בלב שלם כדי שימצאו תמיד ללות". ולכאורה מובן מזה שהבין ג"כ שלהרמב"ם מועלת מחילה ולכן הוסיף „ויראה לי" שיש לחלק בין לקיחת הרבית להשבת הרבית במקרה של מחילה, דאילו הי' סובר שגם להרמב"ם הענין כן הוא לא הי' כותב יראה לי כאילו חידוש יש כאן. ובכן יש כאן ג' שיטות: א' שיטת הגאונים שלא מועלת מחילה אפי' בענין השבת הרבית, ב' שי' הרמב"ם כמו שהבינו הראב"ד הריטב"א והרא"ש שמועלת מחילה אפי' על הלקיחה, ג' שי' הרא"ש וה"ה לחלק בין הלקיחה להשבת. אולם ה"פ לפולא חריפתא" על הרא"ש שם כותב: „ויראה לי גרסי' דהן הן דברי רבינו ומ"מ אף הרמב"ם סובר כן...". ואין מובן לע"ד, דאם הם דברי הרמב"ם אין הסגנון נכון.

וצא וראה שהטור יו"ד ס' ק"ס כותב: „והגאונים כתבו שאם מחל הלוח למלוה רבית שלקח או שעתידי ליקח אע"פ שקנו מידו או נתנה לו במתנה אינו כלוב וכו'. והרמב"ם חלק על זה וכתב שהמחילה מועלת וא"א ז"ל כתב ודאי אם לקח ממנו רבית וצריך להחזירה לו מועלת מחילה וכו'". הרי שהבין גם הוא שיש כאן ג' שיטות, והרא"ש לא מפרש את הרמב"ם, כמש"כ הפלפ"ח אלא הוא בשיטה אחרת קאי לחלק בין הלקיחה להשבת, וכן הבין את הטור הב"ח שכותב: „דמשמע מדברי רבינו דלהרמב"ם מועלת מחילה אף במה שעתידי ליקח, וכמו שהבינו הראב"ד והסמ"ג מדבריו". ולבסוף מסיק שיטה אחרת וכך דבריו: „ואיכא למידק...הו"ל לכתוב בסתם והרמב"ם כתב דהמחילה מועלת, ולאיות צורך כתב „והרמב"ם חלק על זה" דמשמע דלא חלק אלא בדבר אחד? ויראה דס"ל דלא חלק הרמב"ם אלא היכא שקנו מידו... שהורו הגאונים דאין מחילה או מתנה מועלת אע"פ שקנו מידו, צ"כ כתב והרמב"ם חלק על זה. פי' על דבר זה בלבד חלק היכא שקנו מידו ואמר שהמחילה מועלת בו ואין חילוק בין עבר לעתיד וכן הבין הסמ"ג, כמבואר בדבריו, ולהרא"ש אין חילוק בין קנו מידו ללא קנו אלא בין עבר לעתיד וכו'". עכ"פ זה ברור להב"ח שהטור הבין שלהרמב"ם אין החילוק של הרא"ש בין עבר לעתיד, וכנראה למד זאת מלשון הרא"ש הנזכר. ואולם מרן הבית יוסף כותב: „וא"א ז"ל כתב ודאי אם לקח ממנו רבית, בעלה קמ"א ד"א זה ג"כ דעת הרמב"ם בפ"ד מה"מ כמו שתראה מבואר מדבריו, וכן פירש דבריו ה"ה שם ומהר"ק בשורש י"ו, ושלא כדברי הראב"ד וסמ"ג סי' קכ"ג שהבינו דברי הרמב"ם שלא כדרכו". הרי שלדעתו ז"ל ברור שהרמב"ם סובר כהרא"ש בזה, ולא גילה מה היא דעתו בפירוש דברי הטור בשי' הרמב"ם אם כה"ה או לא. הפשטות גראית שזה תשובה לדברי הטור שהבין גם הוא שאין הרמב"ם עולה בקנה אחד עם הרא"ש, וכן תראה בדרישה שכתב: „ומסיק הרא"ש דה"מ בשעת נתינת ולקיחת הרבית אפי' נתנו לו במתנה ומחילה אסור לקבלו, אבל אם כבר נתנו ומחל לו הלוח מחילה מועלת, דלא כהגאונים. דקדקו מכאן שבכל ענין אסור וכו' ושהרמב"ם חתיר בכל ענין ולא השגיח על דקדוק זה והרא"ש חילק, וק"ל, אבל חמ"מ כתב בפ"ד מה"מ שדברי הרמב"ם הם כדברי הרא"ש וכו'". הרי שהבין גם הוא דהטור תופס בשי' הרמב"ם כהבנת הראב"ד וסמ"ג.

אך צריך להבין, הרי מלשון הרמב"ם כאמור משמע שחולק רק על השבת הרבית ולא על לקיחת הרבית. וכמו שדייק ה"ה כנ"ל, ואיך הבינו הראשונים בדעתו להתיר רבית בלקיחה אם היא בתורת מתנה או מחילה. וכן צריך להבין את סברת הב"ח שהרמב"ם מתיר רק בקנו מידו, ומה לי זה אם כן קנו מידו או לא קנו מידו, הרי עכ"פ בשעה שנותן גותן בתורת מתנה.

והנלע"ד פשוט, דחדא מתורצת בחברתה, דסברת הרמב"ם היא שרבית מיקרי רק אם זהו אגר נטר כדאמרי בגמ' (ב"מ ס"ג ב') כללא דרביתא כל אגר נטר לי' אסור, אבל אם גותן מדעתו מתנה ולא בתורת תוספת על ההלואה עבור ההלואה ואגר נטר אין לאסור את זה. אבל מאן ספיין לן להכנס בעומק הדברים אם זה באמת מתנה מרצונו הטוב או מתוך ההכרח להסוות את דעתו האמיתית שהיא לשם אגר נטר אלא שמלבישה בצורה כאילו המותרת שהיינו מתנה, ע"ז כותב הב"ח שיקנו מידו, אם הוא עושה זאת הרי יש כאן התחייבות ליתן את המתנה שהבטיח, שהוא משעבד את נכסיו בסך פלוני אפי' ללא הלואה, וממילא יש כאן היתר ברור, ויכולים לעשות כן גם לשם קבלת הרבית בעתיד, להרמב"ם. אבל בסתמא אף שמעיקרא דדינא הו"ל להתיר אבל כיון שלא יכולים לירד לסוף עומק הדברים כנ"ל, לכן באמת אסור לעשות כן, ורק אם כבר לקח ואומרים לו שיחזיר ואז מוותר לו זו מחילת אמת. דוק בכ"ז (ואל תתמה הרי כיון שאומר שזה מתנה תו הו"ל מחשבתו להיפוך בגדר דברים שבלב שאינן דברים ולמה לנו דוקא לקנות מידו, דהא כיון דאנן סהדי ממחשבתו והו"ל דברים הידועים לכל שכ' הראשונים כידוע דהוי דברים, ואין להאריך).

ובזה נמצא פתרון למה שנתקשה הב"ח מאד בדברי הטור שכ' בסי' ק"ס בדין רבית מוקדמת ומאוחרת: „ויראה שאינו אסור אלא במפרש שבשביל זה משלח לו. אבל בסתם מותר, והרמב"ם אסר אפילו בסתם". ולעיל כתוב בטור: „ואפי' אם הלואה נותן לו יותר מדעתו בשעת הפרעון שלא התנה עמו ואינו אומר לו שנוחנו לו בשביל רבית אסור, אע"פ שרש"י מתיר בזה, וגם הרמב"ם כתב להיתרא לא נהירא לא"א הרא"ש ז"ל, הרי שהרמב"ם מתיר לתת לו יותר בסתם בשעת הפרעון ואיך יתכן שלאחר הפרעון יהא חמור יותר להרמב"ם ויהא אסור בסותם ולא אומר לו בפירוש שזה עבור ההלואה שנתן לו, וזו באמת תמיהה נשגבה. ועי' בב"ח באריכות מש"כ שהלואה אם מתכוין לרבית אף שנותן בסתם עובר להרמב"ם, אבל המלוה המקבל יכול לתלות במתנה. ושוב סותר שכל שיש לחוש שלא לשם מתנה נותן גם למלוה אסור לקבל, ומתריך שבסתם אין איסור להרמב"ם אלא אם ידוע ומפורסם שהלואה נותן משום ההלואה, אלא שהשליח (כדתנן ב"מ ע"ה ב' „והוא משלח לו") נותן למלוה בסתם ע"ז אוסר הרמב"ם. את"ד ז"ל. והטור"ז (סי' ק"ס סק"ג) מתריך שהלואה עוכר כיון שיודע מה בדעתו, אך המלוה שאינו יודע יכול לתלות במתנה, ומנמק „ברדאי לא בשביל ההלואה הוא דמסתמא אינו עושה איסור". כלומר שאילו הי' מכוין לרבית הרי יעבור הלואה ואיך יכול לחשוד את הלואה בעבריות, לכן מותר לתלות במתנה. וסברא זו כתב גם המ"מ במלוה על המטבע ס"ד ממלות ה"י ע"ש. אך להב"ח כאמור, לא ניהא סברא זו. שכיון שיש לחוש שזה רבית יש אכן איסור על המלוה לקבלו. והטעם נ"פ דהא יכול

לברר ולשאול את הלוח למה היתה כונתו. וגם כיון שלא קיבל מתנות עד כה למה יתלה בזה. וקרוב לודאי שדבר זה לשם רבית. ואין כאן מקום לימוד זכות. אא"כ פירש שזה במתנה. אבל דברי הב"ח שרק בשליח וכו' כנ"ל לא במשמע לע"ד מסתימות הענינים ברמב"ם שלא נתפרש החילוק הזה. ובש"ך שם ס"ק כתוב: "נ"ל לודאי היכא למיתלי ברבית ובמתנה אסור משום דחזוי כרבית". הרי לכאורה שדעתו ז"ל שאמנם אין כאן רבית משום שצריך לחשוש שמא לרבית נתכוין ומעיקרא דדינא לא הי' כאן איסור אבל עכ"פ "מחזי כרבית" איכא, וזהו האיסור כאן. ויש לדחות באור זה דהא קמן ברא"ש פ' א"נ סי' ס"ו "מתחזי כרבית" על רבית מאוחרת. וז"פ מכיון דאינו ר"ק. עי' בש"ך ובחור"ד כאן בישוב קו' הפרישה מח"מ ס' רל"ב שאם קיבל יותר לא מחזיר.

ולהנ"ל ניחא דאם נותן לו בסתם זה בתורת מתנה עכ"פ איסורא איכא, כפי שבארנו, שמאן ספין לירד לעומק הדעת מה פתאום נותן מתנות, ואפשר שזהו אגר נטר, וכך מתקבל יותר על הדעת לתלות באמת ברבית, אולם לאחר שכבר קיבל אי אפשר לתבוע מידו שיחזיר, דמידי ספק לא נפיק, שמא כיון באמת לשם מתנה, והמע"ה, ואי אפשר לברר ההיפך. ועי' בש"ך ס"ס קע"ז וברבית אברהם יו"ד סמ"ט שמחזיק בהיתר מספק, ועי' פ"ת. וכ"כ הח"ס חיו"ד סי' רמא להמעין אבל לקבל — אסור מספק זה. ולכן בדין רבית מאוחרת מביא הטור דעת הרמב"ם שמסתמא אסור, שמא כיון לרבית, אבל לעיל שכ': "ואפי' אם הלוח נותן לו יותר מדעתו וכו'" אפשר לפרש לאחר שהוא קיבל כבר והוא רואה שבידו נמצאים מעות יתירות ואז מתבונן המלוח מה לעשות אם להחזיר מחשש רבית או לא, ע"ז אומר הטור שלהרמב"ם שרי ודוק.

ולמדתי שכן הפירוש בטור, ולא כפשטא שמיירי בטרם קיבל המעות לידו, דמרן הב"י ציין את המקור להרמב"ם שהביא הטור כאן: "וכן כתב הרמב"ם פ"ד מה' מלוה". והמעין יראה שאין בפ"ד הך דרבינא המבואר בגמ' (ב"מ ע"ג ב') אשר משם הוציא הטור את דעת רש"י שמתיר וכפי שציין זאת הב"י עצמו, אלא מקור הלכה זו ברמב"ם היא בפ"ח ה"ט ממלוה: "הלוקח חטים ד' סאין בסלע וכן השער ונתן לו את המעות וכשבא לגבות את החטים לאח"ז הוסיף לו במידה ונתן לו יתר ה"ז מותר שהרי ברצונו הוסיף לו ואילו רצה לא הוסיף, שהרי לא היה שם תנאי". וכ' שם במ"מ שמקורו מהך דרבינא ע"ש. ואילו כאן בפ"ד לא נזכר שמץ דבר אלא זה: "המלוה את חברו ומצא הלוח יותר, או שהחזיר לו חובו ומצא המלוה יותר, אם בכדי שהדעת טועה חייב להחזיר, ואם לאו מתנה הוא שנתן לו וכו'". וכבר פ"י ה"ה שלא חיישינן לרבית מאוחרת דאחזוקי אינשי ברשיעי לא מחזיקין ולמה יהא הלוח רשע ומסתמא לא בתורת רבית נותן, וכאן חזינון שלהרמב"ם מותר להחזיק בתורת מתנה בעודף, אבל כאן הא כבר מיירינן לאחרי שבא לידו ולא בטרם שהגיע לידו, כדמשמע לישנא דהרמב"ם ז"ל. וממילא רווחא שמעתא דידן כפי שנתבאר דבאמת להרמב"ם גם סתמא אסור ברבית מאוחרת אבל זה אמר בטרם קיבל דשמא לא לשם מתנה נותן אלא לשם אגר נטר, אבל הכא שכבר קיבל אי"צ להחזיר ויכול לעכב אצלו.

ובזה מתישבת היטיב קושית המל"מ על ה"ה בפ"ד הנ"ל שסומך על הסברה

דאחזוקי אינשי ברשיעי לא מחזקינן ואילו בפ"א מאישות ה"ה כ': „ואם לא
 היתה הפנוי שאינה מוסקרת באיסור מה"ת לא היו סומכין על חזקה זו (אין
 אדם עושה בעילתו בעילת זנות) דאיסורי דרבנן כולו אינשי לא זהירי בהו כו".
 הרי שלא סומכים על החזקה שלא עובר עבירה גבי איסור דרבנן והכא הוא ג"כ
 איננו איסור תורה, שאין זה רבית קצוצה, כיון שמדעתו מוסיף לו בשעת הפרעון
 על סך ההלוואה, אלא שרצונו שזה יהא בתורת רבית. ותי' המל"מ דה"נ איכא
 איסור תורה וציין דברי מרן הב"י סי' ק"ס ומור"ם סי' קס"ו ס"ב, עכת"ד. ואין תרוצו
 מובן לע"ד, אמנם מרן הב"י בסי' ק"ס מסתפק אם במפרש יש ר"ק, אבל ראשית
 הא בעצמו כ' שלהרמב"ם המצריך קציצה בשעת הלואה לא תבעי לי' שאין זה
 ר"ק, ואנן על הרמב"ם קאימנן. ותו הא הכא אין זה כלל מפרש, אלא סתם ממש,
 ותו הא לא נתברר להב"י דבר זה והניחו בסוף בצ"ע. והלבוש החליט שזה אבק
 רבית וכ"כ גם הש"ך סי' ק"ס סק"ת, ותו יש להשיב כל עיקר הא הגרעק"א בחי'
 יו"ד מסביר שלהפוסקים דמאחרת אסורה רק במפרש אין מקום ספק, והוא לכאורה
 דבר ברור שאין לחלוק ע"ז ובכן הא הקושיא היא על ה"ה ואיהו ס"ל שלהרמב"ם
 מאחרת היינו במפרש כמש"כ בפ"ה הי"א יעש"ה ולית לי' דברי הטור בהרמב"ם
 בזה שחולק על רש"י. גם מה שמציין את הרמ"א אין זה ברור, אם כוונתו למה
 שכותב שם: „ודוקא בסתם אבל אם א"ל דור בחצירי בשכר ההלוואה אפי' ל"ק
 לאגרא הוי כרבית קצוצה כו"ו הרי לא מיירי בנ"ד במפרש כך, ואם למ"ש הרמ"א
 שם: „בכל רבית שבא לאדם שלא קצץ מתחלה יש מתלוקת זו אם הוא אבק
 רבית או קצוצה", ודעתו שגם נ"ד יהא תליא בהך פלוגתא, הנה כאן שזה סתמא
 ולא נזכר כלל אף פעם קציצה מצד המלוה לא מראש ולא אח"כ א"א שיהיה ר"ק
 וכאן זה לכאורה רק רבית מאחרת, שקילא עוד מאבק רבית כדמוכח מההלכה
 בשו"ע סי' קס"א ס"ב דבאבק רבית חייב לצי"ש ולהחזיר ואילו ברבית מאחרת
 כ' שם. ברמ"א שפטור, וא"כ אין להבין את דברי מרן המל"מ שיש מקום כאן
 להיות ר"ק, ואפשר שהוא ז"ל קיצר בלשונו ור"ל שכיון שיתכן שיהיה פעם אופן
 של ר"ק כגון במפרש ובקוצץ וכדומה, לכן נבהל הלוח מזה כי פן ואולי יבוא פעם
 אחרת לידי תקלה בזה, וציין את הרמ"א על מקרה קציצה שלא בשעת הלואה,
 ואת הב"י הביא רק לדוגמא בעלמא שיש אופנים אשר לגדולי עולם כמו הב"י
 יש ספיקות אם זהו ר"ק או א"ר, ולא לענינו, ולכן נותר הלוח מלתת רבית
 דרבנן. כן י"ל בישוב דברי המל"מ ז"ל לפי חומר הנושא. אולם עי' במל"מ להלן
 פ"ד הי"ד ד"ה כתב הרשב"א הא דמענות יתומים, שחידש שם בדין ר"ק להרשב"א.
 אך לפי הנ"ל ניחא בלא דוחק, דכיון שכבר בא הכסף לידו ומסופק ויש
 לתלות בסברא זו שאין הלוח רשע לעבור על רבית מאחרת זה מספיק כדי להחזיק,
 אבל באמת כדי לומר חזקה בזה לא אומר כלל ה"ה שמספיק חזקה באיסורי
 דרבנן, כי לאו כל אינשי שוו בהו, ויש יראים ושלמים אשר נזהרים מקוצו של
 איסור דרבנן ויש כאלו שקילי להו איסורי דרבנן, ולכן לענין לקבוע אישות
 ולומר שדינה כאשת איש מצד החזקה שאין אדם עושה בב"ז, שם בודאי נחוץ
 דבר ברור ולא מספיק בזה סברא שהאיש הזה הוא מהיר"א, דמנין נימא הכי,
 הא חזינן שדר עם פנויה ואין לנו שום ברור, ואפי' אם עד עכשיו הי' בחזקת
 צדיק גמור, אין זה מספיק שאפשר ח"ו נתקלקל. ולכן א"ש שלא מספיק שם

חזקה שאיננו עובר על איסורי דרבנן, ושפיר חוכיח ה"ה שהאיסור הוא מה"ת ואי שפיר איכא בה חזקה. והטעם שהוצרך ה"ה לומר שיש כאן חזקה, ולא אומר פשוט כדאמרו, דיכול להחזיק מצד הספק שמא בכ"ז נתן לשם מתנה. י"ל דכיון דיותר מתקבל שנה רבית הו"ל כמו אנן סהדי שאין זה מתנה, ולכן הוצרך לחזקה כדי להכניס אותנו בספק עכ"פ.

עוד י"ל דלא כהברית אברהם הנ"ל אלא דאמנם מצד הלכות הממון אם הוא של פלוני או אלמוני שייך הממע"ה ומספק יחזיק, אבל ברבית אם הוא איסור נמצא שנהנה מהאיסור ואף שהמלוה לא קיבל בתורת רבית אבל אם הלוה נתן לשם רבית הרי אסור לקבלו, ולכן לית לי' לה"ה הך סברא דידן דמצד הספק יכול להחזיק בו, אלא מוסיף אסמכתא כל דהו מצד אחוזקי אינשי ברשיעי לא מחזקינן, שזה מהוה קצת הכרעה בספק זה, אבל אילו הוצרך לסמוך על החזקה בלבד מעולם לא היה מתיר שאין חזקה טובה, כיון שיש גם כאלה שמזוללים בדרבנן. אבל כאן הוה כעין כמה צדדים להקל דאפי' אם הוא מהמקילים ומזוללים באיסורים מד"ס אפשר שנותן לשם מתנה, ואח"ל לא יהיב מתנה אפשר שהוא מאלה הכשרים ובנ"ד מוכרח ליתן בתורת מתנה כדי לא לעבור על רבית דרבנן. וכמובן כי אין זה לפי הלכות ס"ס אבל כוונתו שהסברא הזאת אחר שיש ספק בלא"ה הוה קצת הכרעה להקיל אבל בהל' אישות אין מקום להכריע מצד אחד זה בלבד. ובעיקר הקושיא של המל"מ אמינא עוד, שכיון שדר עם פנוי' ללא חר"ק הרי חזינן שמזולל באיסורי דרבנן, דהא רב מנגיד אמאן דמקדש בביאה, וכיון שהוא כבר יצא מגדר מכבד איסורי דרבנן תו אין עליו החזקה של אאעבב"ז אילו לא הי' בזה איסור תורה, כי מזה עוד לא יצא. (וה"ה לא רצה לפגום את האיש כל כך בלשונו הסתור וכ' ברמו בלבד שלא כולו זהירי בדרבנן, כלומר שרואים שאיננו זהיר). ועי"ל, שעכ"פ מדת הצניעות בודאי אין בו אם נוהג כך ועל איש כזה אתינן שאין סברא הנ"ל בו.

ואל תשיבני עמש"כ שעכ"פ צ"ל ספק קדושין בכל אדם מצד ספק שמא הוא בין הכשרים המדקדקים במצוות והמירי להו גם דרבנן, וא"כ אפשר שחזקה זו אאעבב"ז היא רק בגדר ספק זיתן גט לחומרא אבל לעולם אינה א"א גמורה. ומה היא כל עיקר הראי' של ה"ח ז"ל שהאיסור הוא מה"ת והחזקה היא בגדר ודאי ולא בגדר ספק. הא ליתא, חדא דהא קמן שיטה הנודעת שאם עדים מסופקים אם ראו קרוב לו או קרוב לה א"ז בגדר ספק קדושין דכיון שלא ראו בברור אין זה כלום, והובאו הדברים להלכה בב"ש באה"ע (סי' כ"ט סק"ט) בזה"ל: „ספק קרוב לו(היינו בשר"ע שם כתוב שספק קרוב לו ספק קרוב לה תוה ספק קדושין) היינו שתי כתי עדים המחולקים אם היה קרוב לו או קרוב לה, אבל אם היה לעדים ספק אם היה קרוב לה אין חשש קדושין, דהוה כאילו קידש בלי עדים. הג"א סוף גיטין „ויש כאן ט"ס ואין זה בהגהת אשר"י כלל אלא תוה מהמרדכי בשם מחר"ם וכבר תקן זאת בפתחי תש" שם סק"ב. ועמ"ש באב"מ סי' ל"א סק"ז בענין אם חיישינן שמא שר"ס במדי שלא דמי לחכא. וא"כ לפ"ז לא משכח"ל אפי' ס' קדושין בני"ד כיון שלא ברירא לעדי יחוד דהן עדי ביאה על הקדושין אם תוה מכבד איסור דרבנן או פרוץ בזה נמצא של"צ להיות אפי' ס' קדושין. ואל תאמר שרק בצדיקים

איתמר הך חזקה, מלבד שלא ניתן לדחוק סתמא דהש"ס בהכי, וגם אין דרך צדיק בנוהג רע זה. ומלבד כל אלה אין אפוטרוטוס לעריות ואפשר שלא זהיר בערה מד"ס, וגם כבר בארנו שאל תאמין בעצמך עד יום מותך וכי' והבחירה ביד כל אדם עד מותו להרע או להטיב, וא"כ אף במוחזק ליר"ש ליתא החזקה אבל דברי מוהר"ם אינם ברורים להלכה עי' בהגהות רעק"א באה"ע שם על הבי"ש שכותב: „אבל דעת הריטב"א והרשב"א ביבמות דף ל"א בכה"ג חוה ספק קדושין ובפנ"י קו"א לקדושין סי' ט' כותב שהדבר צריך תלמוד, וגם בשער המלך פ"א מאישות הל"א כותב שרבים חולקים על מוהר"ם. וא"כ הדק"ל דנימא מתוך ספק בלבד. ועוד, הא גם בבאור המוהר"ם כ' בספר קהלת יעקב, והובא גם בפ"ת, שה"ס משום שלא ראו מה שניתן לראות והמה הלא יכלו לדייק בראי' יותר, משא"כ היכא דראו הכל, יע"ש. א"כ הכא בעדי יחוד לא יכולים לראות יותר, דמנין יכולים לירד לעומק דעת כל אחד איך מתנהג באיסור דרבנן ואם החליטו בדעתם לקדושין או לזנות, וא"כ לכ"ע בנ"ד יש ס' קדושין. וא"כ הדק"ל על ח"ה מהי הראי' שלו דע"כ יש בפנוי' אי' דאר' מתך חזקה. אבל כל אלה דברי סרק דמפורש הדבר ברמב"ם (פ"י מגרושין הי"ז): „המגרש את אשתו וחזר ובעלה בסני עדים קודם שתנשא לאחר וכי', הרי זו בחזקת מקדשת קדושי ודאי וצריכה ממנו גט שני". הרי שיש קדושין ודאי מכח החזקה אאעבב"ז וע"ז שפיר דן ה"ת כנ"ל. וכז"פ ואין להאריך.

ועכשיו אבאר קצת יותר את הסברא דאמרן שאם יש ספק אם יש כאן רבית דרבנן והכסף בא לידו שיכול לעכב בידו, וזה ניתן להסביר בכמה דרכים בע"ה: א'. אנו יודעים שכל ס' דרבנן לקולא אולם ס' חסרון ידיעה אינו בגדר ספק, כנודע, וא"כ כאשר בא לקראתו הלוה ונותן לו בסתם ויש ס' אם זה רבית מדבריהם, בהיות שללוה ידועה הדבר ורק המלוה מסופק, זהו ס' חסרון ידיעה. אבל לאחר שכבר קיבל ובשעת נפילת הספק כבר הם בידו י"ל שאין הלוה נכנס לספק הזה, דהא מצדו הענין כבר נגמר, ועבר על הרבית כבר כאשר נתן, ומה שיש בזה תקן אם יקבל בחזרה אין זה שייך אליו, דהא עפ"י דין א"צ להחזיר אלא לצי"ש, להפוסקים באבק רבית לצי"ש (עי' ב"י סי' קס"א באריכות) ובפרט ברבית מאוחרת שפטור אפי' לצי"ש כפסק הרמ"א בשו"ע (סי' קס"א סעי' כ') ולכן זהו ס' דרבנן רגיל ויש להקל ויכול להחזיקו ולא לחוש לרבית דרבנן. ונחזק עוד כמובן לצרף לזה שאין הלוה בא בחשבון לשאול אותו על כונתו כי אינו נאמן אלא בעת שהכסף בידו, דשמא מעונין להשניא את הממון על המלוה כדי לקבלו בחזרה וסבור שהמלוה כבר ראה טוב לבבו שהרי את שלו עשה ונתן לו וכעת ירויח ואע"פ שבאמת נתן לשם מתנה עלול לשקר ולומר לשם רבית. וכן לפעמים איפכא יאמר שהיתה מתנה כדי שהמלוה יחזיק בידו ויכיר לו טובה ע"י ההנאה שיקבל ממנו אע"פ שבאמת כיון לרבית, ולכן אין דברי הלוה כלום בענין הזה ואין ידיעתו בכלל הספיקות.

עו"ל שהרי אפי' ברבית קצוצה המלוה קונה אלא שיש עליו מ"ע וחי אחיך עמך אחר ל"י כי היכי דניחי (ב"מ ס"ב א') ופי' הניי בשם הרשב"א והר"ן שכוסין אותו עד שתצא נפשו כמו על כל מ"ע שבתורה, וזהו ענין היוצאה בדיינים האמור בש"ס ובפוסקים בר"ק. ולא שיש שעבוד על הנכסים, ומש"ה ביורשים

לא מוציאים מהם כמבואר בגמ' אלא משום כבוד אביהם ובעשה תשובה יע"ש, וא"כ כש"כ ברבית מדרבנן, ונמצא שאם יש לו ספק הו"ל ספק אם יש עליו מצוה להשיב מדבריהם וממילא י"ל ס' דרבנן להקל ופטור. ועוד, דנראה שיסוד המצוה הזאת היא נובעת אם הממון בא בתורת איסור לידו שע"ז חל על המקבל הך חיוב להשיב את אשר קיבל מחבירו, אבל בממונות דקי"ל הממע"ה והוה הלכה גמורה שמותר לו לקחת הממון לגמרי והו"ל כמו שהזכרע לכל התורה שהוא שלו, כידוע בזה מדברי האחרונים בארוכה א"כ י"ל שעל ממון כזה שהזכרע כאילו הי' מתנה לא רמי המקבלו להתחייב בהשבת ס' רבית ואין כאן מקום להחמיר אפי' בגדר חומרא, ודוק, ויש להאריך עוד בזה.

אבל לכאורה יש פירכה רבה על כל מה שאמרנו, לפרש דברי הטור בשם הרמב"ם להיתירא על האופן שכבר קיבל הכסף ולענין אם ישיב. דהנה החר"ד דר"ס ק"ס כותב: „דהא משמע בב"י כאן דדוקא בעוד שמעותיו בידו נקרא אבק רבית, ולא נקרא רבית מאוחרת, משמע דאם נותן לו הרבית בשעת הפרעון נקרא רק רבית מאוחרת. וכ"כ עוד הב"י בס"י קס"ו להדיא דאפי' נותן לו בשעת הפרעון דהוי רק רבית מאוחרת, ובס' קס"א ס"ב מבואר דרבית מאוחרת גרע מאבק רבית דאפי' לצי"ש אינו חייב להחזיר" וא"כ לפי מש"כ איך מחמיר הטור שיחזיר הא זהו לאחר שכבר אין החוב יותר בידו והוה בגדר רבית מאוחרת שפטור אפי' לצי"ש מלהחזיר ולא בגדר אבק רבית, דאין ג"מ אם הרבית מאוחרת היא לאחר הפרעון או עם הפרעון, ובשניהם אין זה א"ר אלא ר"מ. וזו לכאורה סתירה גדולה, דע"כ מיירינן בטרם קיבל לידו דלא כדרכנו. ואמנם בהגהות „אמרי ברוך" נחלק על החר"ד וסובר שכיון שזה היתרון עם הפרעון אינו ר"מ אלא א"ר וע"ש, אבל להחר"ד קשה.

אבל האמת יורה דרבו שאין זו סתירה, דהא המלוה בעת שקיבל לא ידע שיש כאן תוספת של מעות על מה שחייבים לו, וא"כ אינו מעונין לקנות כלל את התוספת הזאת, ונמצא שזה אכתי לא קיבל, אלא שאם הם מתנה יהא מעונין עכשיו לזכות בהם ואם לאו ינח, דאין רצונו לעבור על איסור רבית מאוחרת אף שיהא פטור. אם יזכה בהם מלהשיב אפי' לצי"ש, דאטו אנן ברשיעי עסקינן. דניחא להו איסורא רבית מאוחרת, וא"כ כאשר בא הלוה לפנינו בשאלתו מה לעשות: להשיב כדי לא לעבור על איסור רבית מאוחרת או להחזיקו לסמוך שמתנה יתבי לי, או אנו אומרים לו — להטור — להשיב ולא לעבור על רבית מאוחרת ולהרמב"ם מתירים לו להחזיק וא"ש בדאמרן, וק"ל.

ובזה שאמרנו יש להשיב על תרוצן של הגאון בעל החר"ד הג"ל שתופס את כל הגאונים בדבר זה, וכך תמצית דבריו ז"ל, בענין קושית הפרישה אמאי בח"מ סי' רל"ב אמרי' דמי שלקח מעות מחבירו ומצא בו יתרון בכדי שאין הדעת טועה א"צ להחזיר משום שמסתמא מתנה יהיב לי או מגול גוליי ואבלע לי בחשבון, והכא גבי רבית אמרי' דאפי' אם לא אמר שהם רבית אלא נותן לו מדעתו בסתם אסור לקבל מיד הלוה, שג"ז הוא רבית. וטרחו בזה הט"ז והש"ך בישוב הדברים, ואיהו אומר: „ולפענ"ד נראה בפשיטות... דהכא מיירי לענין לקבלם לכתחילה, ובדאי אסור למלוה לקבלם, כמו רבית מאוחרת, משא"כ שם שכבר הגיע ליד המלוה בלי ידיעתו, אמר שפיר דאינו חייב להחזיר, כמו ברבית מאוחרת", וחושב שנעלם

דבר פשוט זה מעיני גדולי ישראל הנזכרים, ואין זה אלא משום שלא נראה להם דברים אלו מטעמא דאמרון בע"ה, שאין זה נקרא שכבר הגיע לידו כיון שאכתי לא נתכוין לזכות ברבית מאוחרת, וכל זמן שלא זכה ברבית ואין הממון שלו צריך להשיב, כי זהו רבית, ורק אם כבר קנה ואתינן בהלכות השבה שאני רבית מאוחרת. וגם בעניננו מיירי הטור שכבר הגיע לידו, דהא כמ"ש הבין את הרמב"ם לדעת הב"י מהך שכבר הגיע לידו, כמבואר בדברנו, והחוד כנראה נמשך אחרי הטור שהרמב"ם היינו הך דפ"ח מה' מלוה גבי מכירה, (ט"ז ס' ק"ס סקי"ב וסק"ג) אבל לא כן להב"י, ועצם הסברא שלו שבכה"ג מיתקרי שהגיע לידו לא גלע"ד אלא כדאמרון שזהו טרם שהגיע לידו מיתקרי, והו"ל שפיר רבית מאוחרת בנ"ד, ושפיר טרחו טובא הגאונים ליישב הדברים.

ובס' "מחנה אפרים" ה' רבית (סי' י') כותב ג"כ בשיטת הרמב"ם שמהני מחילה גם בטרם לקח את הרבית, ודלא כהבנת הב"י שהרא"ש והרמב"ם זהים ותרזווייהו מרשים רק להחזיק ולא להחזיר את הרבית באם מחל לו אחר שכבר בא לידו, ומיישב את ההלכה, באם המלוה לא ירצה לקבל את המעות בידעו איסורא דרביתא, והלוה יאמר לו שאינו נותן בשכר מעותיו אלא במתנה, בכה"ג אנו רואים שלא מחילה באונס יש כאן, כמ"ש הריטב"א שבאונס אינה מחילה להרמב"ם ז"ל אלא דוקא אם זה נעשה ברצון גמור, דבכה"ג זהו ברצון. וכן מסביר את גדר המחילה שכ' הרמב"ם לאחרי שכבר קיבל את הרבית בדוקא היכא שהמלוה והלוה יודעים שזה אסור עי"ש דכל כה"ג זהו ברצון גמור ומחילה זו היא בגדר מתנה, דדמי להא דתלמידי חכמים המותרים ללוות ברבית (ב"מ ע"ה א') דמידע ידעי באיסורא דרבית ומתנה יהבי, ואילו הרא"ש פליג עלה ודן מצד מחילה אחר שכבר גזל את הרבית שפטור מהשבה, עכת"ד. (ב) :

והמשנה למלך כותב: "וראיתי להרב המגיד שכתב על הוראה זו דהגאונים שהיא מוסכמת במה שעתיד ליקח, דודאי אין מחילה מועלת לעבור בשל חורה, ואפי' בתלמידי חכמים דקדקנו למעלה ואמרנו דלאו במתנין ליקח רבית, כל שכן כל אדם. ונראה מדבריו דדוקא ברבית של תורה לא מהני מחילה במה שעתיד ליקח, אבל ברבית של דבריהם מהני אף במה שעתיד ליקח. ואפשר, דטעמי' הוא כמ"ש בעל התרומות, (שער מ"ז ח"ה ס"ב) גבי היתירא דת"ח ברבית מאוחרת, דכיון שאינו אלא אבק רבית הם אסרו והם התיירו להם, אבל ע"ה אינו יודע שהוא אסור ולא מחיל, אבל כשמחל בפירוש מותר אף לע"ה, דהם אמרו והם אמרו, אבל רבית קצוצה אין בו שום צד היתר. אבל מדברי רבינו (הרמב"ם) נראה שלא חלק עליהם אלא במה שכבר לקח אבל במה שעתיד ליקח אפילו שאיסורו מדבריהם. משמע דס"ל דאסור". למדנו מדבריו שהרב המגיד מתיר ברבית מדרבנן מחילה אף במה שעתיד לעשות ורק ברבית דאורייתא סובר שלא מהני מחילה על מה שעתיד לעשות, ואיתו המל"מ ז"ל פליג עליו בזה ואוסר.

אבל כפי שאמרנו קשה לעמוד על טיבה של המחילה הזאת אם היא באמת מתוך מעמקי הלב או רק למראית עין. ומה"ט הצריך הטור להבנת הב"ח לר' הרמב"ם דוקא קנין כדי שיתחייב ברבית אף מבלי ההלואה, וכמו שבארנו וכן להמחנ"א הוצרך דוקא לומר שאינו רוצה ליקח ואז אם שניהם יודעים חומר האיסור מהני, שמסתמא יש כאן רצון שלם למתנה, וכמבואר, ולכן י"ל שגם ה"ה לא נתכוין להתיר למעשה

אלא להלכה, שאם יש מחילה ממש ס"ל שבדבריהם מחני, ולא בשל תורה שלא מהני מחילה. דהא מסביר דבריו בשי' הגאונים שלא מהני מחילה ברבית משום שזהו רצון התורה שלא תועיל כאן מחילה. ולכן לע"ד אין סתירה מלשון הרמב"ם עצמו — כמ"ש חמ"מ — שמשמע דאפי' בדרבנן סבר שלא מהני המחילה למה שעתיד לעשות, דאיהו למעשה באמת כן אומר מה"ט שאין אנו יכולים להכנס למחשבתו, אבל ה"ה מיירי מצד עיקר ההלכה ולכן מבליט שרק מה"ה לא מהני אבל בדרבנן ה"י צריך להועיל. ולפ"ז יש להסיק למעשה לכ"ע שאסור אף ברבית דרבנן להשתמש במחילה למה שעתיד לעשות אלא אך על העבר בלבד.

ובעל כנסת הגדולה מתמה על דברי הרמב"ם ז"ל בהך שמלוה מוצא יותר, שיותר מצד מחילה אם בשעת הפרעון נתן לו עודף ומחל לו או בתורת מתנה, דכיון שלא נתן לו בתורת רבית שרי, א"כ מה זה שכתב (הלכה ט') שם: „תלמידי חכמים שהלוו זה את זה ונתן לו יותר על מה שהלוה ממנו והרי זה מותר, שחדבר ידוע שלא נתן לו אלא מתנה, שהרי הן יודעין חומר איסור הרבית“ ומקורו מדברי הגמ' (ע"ה א') אמר רב יהודה אמר שמואל ת"ח מותרין ללוות זה מזה ברבית, מ"ט, מידע ידעי דרבית אסורה ומתנה הוא דיהבי אחדדי וכו' ותרב המגיד מסביר, דגם ת"ח אינם מותרים, חלילה, אם קוצצים שיתן יותר דה"ל ר"ק, אלא אם לוו סתם ומחזירים יותר, ולכן מדויק הלשון „ללוות“ ולא אמרו „להלוות“ דזה באמת אסור, וע"ש, וא"כ מה החילוק בין ת"ח לאחרים, הרי גם אנשי דעלמא מותרים לתת במתנה בשעת הפרעון כיון שאינם נותנים בתורת רבית, ומתוך עפ"י דברי מהריב"ל בתשובה שהביא בשם חכמי פרובינצא שיותר גרוע לאחר הפרעון מבשעת הפרעון. ולפ"ז י"ל דת"ח מותרים אף לאחר שכבר פרעו החוב כיון שנותנים לשם מתנה, ואילו אנשים דעלמא מותרים רק בשעת הפרעון, וזו ההלכה שכותב שאם מצא המלוה יותר בשעת הפרעון מותר שבחזקת מתנה יהיב לי, את"ד ז"ל. והשיטה הזאת היא דבר מחדש לומר שיותר הוה בתורת מתנה אם מוסיף לו בשעת הפרעון, ממה שנותן לו אחר שפרע חובו, ואנן חזינן דברי הרא"ש (סי' ס"ז בפ' א"ג) שכתב: „דמלישנא דמתני' משמע דלא אסור רבית מאוחרת אלא בדאמר לי' בשביל מעותיך שהיו בטילות אצלי, היינו היכא דשלח לו אחר שהחזיר מעותיו, אבל אם בשעת פרעון גותן לו יותר מתחזי כרבית אפי' בסתם, הרי שבשעת הפרעון אפי' בסתם הוה רבית מאוחרת, ואילו אח"כ דוקא באומר לו בשביל מעותיך, שיותר נראית כמתנה סתם אחר הפרעון מבשעת הפרעון, ולא כסברא הנ"ל שאחר הפרעון היא יותר בגדר רבית מבשעת הפרעון שהיא בתורת מתנה.

ולפ"ם שבארנו לק"מ, דמה שאומר בדין המלוה שמצא מעות יתירות היינו לאחר שכבר באו המעות לידו, דהא הכא זה רבית מאוחרת, ולאחר שבאו לידו אם יכולים לתלות במתנה מותר לו להחזיק בהם, כמו שבארנו מכמה טעמים, אבל לקבל לכתחלה לא התיר בסתמא אם לא אמר כלום שנותן בעבור מתנה, ואילו בת"ח מותרים לתת בסתמא, ומותר לקבל מידם, דסתמא נמי כאילו אומרים בפירוש לשם מתנה יהבי. וכבר כ"י הלח"מ על אתר דבסתמא מיירי הרמב"ם ולא באומר לשם מעותיו ע"ש. ודוק היטיב כי הוא נלע"ד אמיתי ולחנם התלבט מאד רבינו בעל כנה"ג בדבר זה יע"ש באריכות, במחנק"ת ז"ע.

הפורם מכל האמור, לשי' הרמב"ם לפי הבי"ח בבאור הטור וחסמ"ג בשי'

הרמב"ם דוקא בקנו מידו, ולת"ה ועוד הרבה לא התיר הרמב"ם אלא לאחר שכבר לקח הרבית ופטור המלוה רק מהשבת הרבית ע"י המתנה או המחילה, ולא שהתיר לעשות כן ע"מ לקבל המתנה. ואם לא פירש הלוה בפיו בהדיא בשעת פרעון ובלי קציצה שזהו בתורת מתנה אלא נתן סתם זהו רבית מאוחרת שאוסר הרמב"ם, די ש לחוש שנותן בתורת רבית, וכמ"ש הטור בשי' הרמב"ם. אלא אם כבר קיבל המלוה מידו את הכל ונפל לו ספק אם היה בתורת רבית או מתנה, אזי לשי' הרמב"ם עפ"י באורנו יכול להחזיק במה שבידו, והמדובר רק ברבית מאוחרת ולא בר"ק. ולמחנ"א ז"ל גם אם המלוה אומר מראש שאינו מעונין בקבלת הרווחים ומפציר בו הלוה שיקח יכול לקבל לדעת הרמב"ם, כי זה יהיב לי' בתורת מתנה ולא בתורת רבית. ולהרא"ש אסור לקבל כשהלוה אפילו בתורת מתנה לאחר שהפציר בו, כמבואר כ"ז במחנ"א הנ"ל.

וכל זה לשיטת הרמב"ם ז"ל בהא, הסבור שתורת רבית לחוד ותורת מתנה לחוד, אבל כולם חולקים בזה (ג) וסברי דלא היא, ולא שנא דהתורה אסרה לקבל שום מתנה הנראית ברבית, ויש תמיד בכאן איסור רבית או דאורייתא או דרבנן, לפי פרטי הדינים בענינים אלו, אבל היתר אין בשום פנים ואופן, וכמפורש בסעי' ד' וה' בשו"ע ריש ה' רבית: „אפי' אם הלה נותן לו יותר מדעתו בשעת הפרעון שלא התנה עמו ואינו אומר לו שנותנו לו יותר בשביל רבית אסור" וכן: „אפי' אם אמר לו בשעת לקיחת הרבית אני נותנו לך במתנה אסור לקבלו ממנו", וככן אין שום היתר למעשה בזה, ובאיזה צורה שמקבל — עובר בהלכות רבית החמורים.

וההיתר הנזכר בגמ' לת"ח, הבאור הוא שכל תורת ההלוואה איננה קיימת אצלם על מה שמלוים אלא היא תורת מתנה ולכן מותר לקבל עלי' רבית, ובפרט שגם הרבית היא תורת מתנה מצד הנותן, והם כמו בני חבורה שאינם מקפידים זע"ז וכמבואר בדברי ה"ה בשם הרמב"ן. ופלוגתא בין הראשונים והפוסקים אם מותר גם בקצץ בדבר מועט, שבודאי לא קפיד, ומה"ט גופא היינו מתירים לבני ביתו ברבית אי לאו טעמא דאתי למסרך, כמבואר בגמ' ובפוסקים, ובמל"מ כ' (פ"ד ממלוה ה"ח) שעצם ההלוואה היא מתנה שלא מקפידים בזה יע"ש ובאחרונים. ומה שמקשה הטו"ז (סי' ק"ס ס"ק י"ב) על הטור בזה שמביא דלהרמב"ם בנותן לו יותר מדעתו שרי, ואילו בת"ח מצריך דוקא דבר מועט. ודוחק דהרמב"ם מייח' במכירה, מה שהוא נגד הרמב"ם עצמו במלוה ומוצא מעות יתירות שזהו מקור הטור כמ"ש הבי' ומבואר בדברינו, וכבר השיג על הטו"ז בזה בכנסת הגדולה יע"ש, מגוף ההלכה הזאת של הרמב"ם. ולדברינו כמובן לק"מ אחר מחילת עצמותיו הקדושים, כל עיקר, דהרמב"ם מיירי לאחר שבא לידו, וא"צ המלוה להשיב כשמרגיש במעות היתירות ומועיל המוחזק שבידו, דשמא נתן בתורת מתנה דמועיל לשי' הרמב"ם שכל שבתורת מתנה אין איסור רבית, ודלא ככל הגאונים בזה, ואזיל לטעמי', וכמבואר. וזאת צריך להוסיף שהרמ"א אוסר גם לת"ח לקבל הרבית כדי שלא ילמדו מהם המוני העם שאינם מבינים שאצל הת"ח אין כאן איסור כיון שזה בתורת מתנה. ורבינו החיד"א זצ"ל בספרו „ברכי יוסף" מביא דברי השטמ"ק ס"פ א"ג וכן תשובת מהר"י מיגש ז"ל שרק בת"ח היתידים הכשרים שבדור מדובר, וא"כ כבר אין להיתר זה מקום בהלכה למעשה. ולע"ד גם אלה צריכים לשקול היטיב באופן אוביקטיבי אם לא קפדי כל עיקר בלב אם לא יחזירו להם, דאז אין זו הלוואה אלא מתנה, ואלו

דברים מסורים ללב. ונמצא שאין למעשה כל היתר כמעט לשום אדם. אלא. לחד
בדרא ודכוותא.

הערות הכותב לפרק שלישי

(א) ארחיב מעט בבאור הראי' מהריטב"א ז"ל, דכך כותב שם: "ואי כתב רחמנא
אונאה משום שלא ידע דליהול, פי' פעמים אינו יכול לבוא לידי מחילה, שאם לא ידע
לעולם לא יהא מחילה, ועוון האונאה במקומה. אבל גזל ורבית יכולין לבא לידי מחילה.
נראה מהסוגיא דרבית אית לה מחילה וכן כתב רבינו משה ז"ל כו". באור ד"ק דאונאה
כיון שאינו יודע שנחאנה א"א למחול אלא א"כ יודע לו, אבל רבית וגזל דיודעים לו
בידו למחול, ולכן סד"א דאונאה חמורה יותר מרבית וגזל, והגה למ"ד רבית קצוצה
אינה יוצאת בדיינים כבר פירשו התוד"ה תנאי (ב"מ ס"ב א') שאיננו חייב אפי' לציי"ש
ודלא כריב"ן יע"ש וא"כ בודאי שלא נתקן הלאו ע"י השבון כיון שאינו מחויב אפי'
לציי"ש, ואפי' אם חייב לציי"ש נראה שאין נתקן הלאו, ועי' בריטב"א ד"ה למורא ניתן
שמפרש שאע"פ שאין תשובתו מתקבלת על הלאו עד שישלם מה שלקח אפ"ה אין בכח
התשלומין בלי תשובה לתקן פגם הלאו, ולא ניתן לתקן, ולא דמי לגזל דניתן להשבון
ומתקן הלאו ע"י השבון, וע"ש. הרי מפורש שאין תיקון למ"ד אינה יוצאה בדיינים, וכן
נראה להדיא מפרש"י ז"ל שכתב שמתקן הלאו משום וחי אחיך עמך, וזהו דק למ"ד יוצאה
בדיינים דדריש מהכא, ומ"ד למורא ניתן הא דריש ויראת מאלקיך, ור' יוחנן לא דריש
לעשה אלא להא דתני וחי אחיך שחייך קודמין כדמפורש שם בסוגיא הגמ' עי"ש. וא"כ
קשיא לי על הריטב"א דהא גם ברבית לא מתוקן במחילה, דאם כבר לקח את הרבית להך
מ"ד דאינה יוצאה בדיינים ואם ישלם אינו מתקן ה"ג אם ימחול ולא ישלם מה"ט דמחל
הא נמי לא תוקן הלאו, וא"כ מאי התי' להך מ"ד מאי שנא אונאה מרבית, הא בתרוייהו אין תקנה
לכפרת עוונו. אע"כ דרבית משכח"ל שיאמר לו מראש שימחול ואח"כ יקבל הרבית,
דבזה מהני לכ"ע, דליכא רבית בזה ומהני מתחלה כה"ג, אבל באונאה לא יתכן שיאמר
לו זיאנה אותו, שאין זה בגדר אונאה כלל, ואהא קאמר הריטב"א שיש חומרא באונאה שאין
ברבית וגזל, דבהם מהני מחילה ולא באונאה וא"כ שמענו שאיהו לית לי כהרב המגיד זי"ע
שלהרמב"ם לא מהני מחילה אלא לאחר שכבר לקח את הרבית, דהא אם נימא דאין מחילה
ליקח הרק"ל לר' יוחנן מהו התי' בגמ'. ודוק בכ"ז¹).

(ב) המחנ"א ז"ל כתב על הרא"ש שסובר דקודם שלקחו לא מהני המתנה בשום אופן
דסתמא דאינשי יהבי בלב שלם הרבית כדי שימצאו ללוות, וחזינן דלא מהני מתנה
מקמי הלואה, דאין זה נכון דהא ת"ח אמר' מתנה יהבי ש"מ דבעלמא אין כן, ועוד
שכ"כ התוד"ה אע"פ בב"ק ר"פ הגזול בתרא (ק"ב א'): "דאע"ג דמדעת נתנם לו איתנהו
גבי בתורת גזילה דהוי כנתינה בטעות, דלא נתן לשם מתנה אלא בתורת רבית ומיקרי
גזילה בעיניה כיון שהמעות בעין והיו חייבין להחזיר (היורשין) מי לאו כרשות לוקח
דמי והוי שינוי רשות", הרי שדעתם ז"ל שאין זה מתנה אלא גזילה ממש. והריטב"א כ'
שכיון שנאלץ ללוות הו"ל מחילה באונס, עכת"ד. ולע"ד אין כאן השגות על הרא"ש.

(1) למ"ד אין יוצאה בדיינים מעיקרא לקי"מ שהרי אין זה דומה כלל לאונאה
ולא לגזל ששם הוא ענין הניתן. לתשלומים משא"כ רבית שלא ניתן לחשבון, וחוא דק
מושג איסורי.

דמנדיר להת מתנה על הלואה זה רבית מה"ת, שאסרה גם מתנות עבור הלואות, ות"ה, הפי הוא שכל התלואה איננה אצלם אלא מתנה ואם לא יחזיר לא יתבעו כלל, כמ"ש המפ' ובמל"מ, וברור שלעתים קרובות יותר אין נותנים בתורת מתנה אלא מתוך הכרה, וזהו מ"ש התו' הנ"ל דהוה גזילה ממש, אבל התורה אסרה אפי' לעובדי אדמת — כהדגשת לשון הרא"ש ז"ל יע"ש — שהם נותנים בתורת מתנה גמורה, ולכן בעניי. איני משיג תוקף השגותיו על רבינו הרא"ש ז"ל מכח כל הנ"ל, וז"פ²).

ג) באור עומק המחלוקת בין הגאונים הרמב"ם והרא"ש מסביר אאמור"ר הגאון מוהר"ר שפטי' סגל שליט"א, דווחי חקירה מהו האיסור ברבית: שנהנה ממון חברו אשר לא מגיע לו או שזה איסור ככל איסורי תורה, דאם האיסור הוא ממוני יש לדון שמחילה ומתן יהני, כמו גבי גזילה, אבל אם האיסור הוא איסורי לא שייך בכל זה. ולגאונים זה איסורי, ולהרמב"ם זה לגמרי ממוני ולכן מועיל להרבה שיטות אפי' להלוות ע"מ ליקח רבית במתנה שאין איסור על ממון כזה. ולהרא"ש ולהרבה דעות סובר כן גם הרמב"ם — הוא איסורי וגם ממוני, ולכן מצד האיסור אין תקנה ע"י קביעה מראש שיקח רבית ע"י מחילות או מתנות, אבל אחר שכבר קיבל את הרבית אוי יש כאן נקודות ממוניות, שמכאן נובעת המ"ע וחי אחיך עמך להשיב ולכן מועלת מחילה ומתנה.

הנה בגמ' פריך ר"פ א"ג ל"ל קרא ברבית תפ"ל מגזל ואונאה, ומזה מוכח שהאיסור הוא ממוני בלבד שלוקח ממון חברו אצלו. אבל מהתשובות שם בגמ' שקמ"ל שמחילה לא מועלת אף דיהיב מדעת' בזה כבר נכנסנו לחקירות, אם כן מתגלה האיסור כאיסורי או שג"כ הוא ממוני אלא שהבאור הוא שלמעשה אין כאן מחילה בדרך כלל, דאינו רוצה לוותר אלא מכח הלחץ והדחק שנאלץ ללוות, והו"ל מחילה באונס כהגדרת הריטב"א, המובא בב"י בטור כאן.

והאחרונים דנו אם ספק רבית אמרי' הממע"ה ככל ספק ממון או דאמרי' לחומרא כמו בכל ס' איסור. והשיך בסוף הלכות רבית ס"ס קע"ז הביא פלוגתא בין האחרונים בזה והכריע דהב"ד יאמרו לו שעושה איסור ולא יכפהו להוציא כיון שהוא ס' דדינא ומסתייע מס' בבכור ובמתנות כהונה שהם מ"ע ואעפ"כ אמרי' בס' הממע"ה, וע"ש. ולפי הנ"ל, אם איסור הרבית הוא ממוני שפיר יש לומר בו הממע"ה, כמו בהלכות גזילה, אבל אם הוא איסורי לא שייך כלל לדמות לס' של מת"כ דאולינן לקולא, דהתם יש לכהן ממון גבו. כדמוכח מכל הסוגיא תקפו כהן שיש כאן ממון כהן ומשו"ה הא מהני מכירי כהונה לעשות קנין, כדפרש"י ז"ל בגיטין (דף ל' א') ד"ה במכירי כהונה: "כיון דמילתא דפשיטא היא דלדידהו יהיב להו אסחי להו שאר כהני דעתייהו והו כמאן דמטי לידייהו דהני", כלומר שכיון שזה ממון השבט, וכל הכהנים כבר התיאשו ממילא נשאר אף בלי קנין של כהן המכר. הרי שא"צ לקנין, משום שהתורה מקנה לכהנים את המ"כ, וא"כ המ"ע היא לתת להם את חלקם, וכן חזינן מהירושלמי שאפי' בק' דתרומה בטילה צריך להרים משום גזל השבט, א"כ מבואר שהוא ענין ממון שלא בטל כמבואר בכיצה (דף ל"ח ריש ב') ועוד

2) מאחר שאסרה תורה גם מתנה ממש, א"כ מנין לנו שיש מקום שיחשב כנתינה בטעות, הרי אילולי חידוש החורה לא היינו למדים זאת מגזל כיון שהוא מדעתו. ועוד שא"כ איך דייק שרשות יורש כרשות לוקח; שמא המדובר ברבית דכה"ג שהיא מדעתו. וכל עיקר אנו יודעים שזה כנתינה בטעות אין זה אלא מכח שאסרה תורה הרבית כמבואר בלשון הריטב"א.

יש הרבה ראיות א"כ אין לדון מכאן על רבית שהוא ענין איסורי ואמרי ס' לחומרא, כמו למשל בס' צדקה דהרשב"א והרמב"ן מכריעים אף שהוא ענין ממון להחמיר בספיקות משום שחספק הוא מצד המצות. אלא שהר"ן (נדרים דף ז' א' ד"ה ולענין) נחלק עליהן וסבר שנקודתו ממונית יעש"ה. ומסבירים האחרונים שמצד גדל דצדקה להחמיר דאף שעצם צדקה ענין ממוני כאן יסודו איסורי ועי' במחנ"א בזה.

וגם המחלוקת אם יש בפחות מש"ס איסורא דרבית תליא בזה, אם הוא ענין ממוני כמו שאין גזל בפחות מש"ס ואין לאו אלא בפרוטה, אלא מצד איסור של ח"ש שייך בפחות מש"ס, כמ"ש הסמ"ע ריש הלכות גזילה, ה"ג גבי רבית שנקודתו ממון זר אצלו, שהתורה עשתה אותו לזר אצלו, אבל אם רבית הוא ענין איסורי יתכן להיות גם בפחות מש"ס כמו שהוא בפרוטה, שהרי מצד האיסור אחד הוא בזה כמו בזה, אלא שאעפ"כ יתכן שיש שעור לאיסור זה וגדרו הוא פרוטה כמו למשל באבא שאול (פסחים דף ל"ב ב') הסובר שאין משלמים חומש באכילת תרומה עד שיהא בו שו"ס, דשעור אכילת האיסור הוא בפרוטה לדידי' ולרבנן בכזית, ה"ג שעור הרבית הוא פרוטה ולא פחות. אבל אם הוא ענין ממוני ברור שאיננו בפחות מש"ס.

פרק ד'

ברור אופני הרוחים בקופות גמ"ח למעשה

(א) אלה המנכים מהקרן את סך הרוח, כגון שנותנים עבור מאה רק תשעים ושמונה, שמנכים 2%, הרי הם עי"ז מבקשים עבור תשעים ושמונה שמלויים תשלום של מאה ל"י תמימות, וזה רבית קצוצה, ולית דין צריך בושש שאין זה נכון, שהרי כבר בארנו שאין רשות לקופה ומאיזה סוג שתהיה לקחת ר"ק.

(ב) אלה המקבלים הבטחות בכתב או בע"פ מהלויים שיואלו אח"כ, אם בזמן הפרעון ואם אח"כ לשלם את הרוחים, כגון שלויים מאה ע"מ שיתנו אח"כ סך של מאה ושתים, זה ברור שזוהי ר"ק, שהרי קוצצים עמם, ואע"פ שיחזיר את הרבית אחרי הפרעון אין לקרא לזה רבית מאוחרת אלא ר"ק. כן דעת המחנ"א (דיני רבית סי' י"ח). ודברי הג"א ריש א"ג תמוהים שכותב: כגון שפסק עמו לתת קודם הלואתו רבית לכשילוח ממנו או, רבית מאוחרת שהבטיח לו לתת כך וכך אחרי שיפרענו חובו... כל אלו אין כופין אותן להוציא בדיינים" כאשר תמה המחנ"א אמאי אין זה ר"ק אם בשביל הבטחה זו מתחייב לתת לו אפי' אחרי הפרעון הרי בשעת ההלואה מתחייב ברבית, ואם אין הבטחתו בגדר התחייבות אלא בגדר הצעה וסתם דברים א"כ אפי' בשעת הפרעון לא ליהוי ר"ק. והוסיף להוכיח מהריטב"א שאפי' אם אינו מתחייב אלא בגדר הצעה: אם ארצה אתן לך כך וכך, זוהי ר"ק ופלפל בזה ממקורות שונים ויש מחלוקות בדבר זה, עיי' מערכה שלימה ואכ"מ.

ומכלל הדברים שגם אלה המבקשים הצעה שאם ירצה יתן את הריוח, ואם לא ירצה לא יתן, גם בזה יש לחוש לר"ק עפ"י מה שהאריך המחנ"א בספרו כנ"ל. וממילא שאין לזה היתר קופת גמ"ח לעשות כן.

(ג) אלה המערימים ולוקחים את הרוחים אחרי שכבר סילק את חובו וחושבים שעייז עושים רבית מאוחרת והוה דרבנן ושרי בקופת מצוה כמו בכל מידי דמצוות.

לא נכון עושים, חדא דאין זה רבית מאוחרת אלא רבית קצוצה ממש, שהרי הכל יודעים שלא מלוים א"כ יתנו אח"כ את הריוח והו"ל ממש כקוצץ שישלם לאח"כ, וכבר נתבאר שאין הפרש מתי נותנים את הרבית אם עם הפרעון או לפניו או אחריו, ובכל גונוי הו"ל ר"ק. ועוד, הא קמן שיטת המל"מ והח"ד שאף רבית מאוחרת אסור במעות של יתומים, דכל שאילו בקציצה אסור גם הכא אסור, והבאנו דבריהם לעיל. ולכן מעשה זה טעות הוא.

(ד) אלה המקבלים את הרוחים מראש, עוד בטרם לוו, זוהי רבית מוקדמת, ואיסורה מדרבנן, יש להם על מה לסמוך אבל ההלואה צריכה להעשות באופן שלא יהא בזה משום ר"ק, עפ"י מה שלימדו אותנו גאונינו הקדושים רבינו עקיבא אייגר ורבינו יעקב מליסא בחו"ד, ואלה דברי הגרע"א (י"ד סי' ק"ס סעי' ו'): „גלע"ד דזה דוקא בשולח לו דרך חתנה ומבקש ממנו שילווה בשביל זה, והוא דרך שוחר בעלמא, אבל אם החנה ע"מ שילווה א"כ אם אינו מלווה צריך להחזיר, ובשעת ההלואה הוה כנותן לו, ודומה כאומר חוב שאצלי מחול לך בתנאי שתלויני, דהוה כאומר אם תלויני החוב מחול לך, דהוא רבית קצוצה כמ"ש הב"י, כן גלע"ד. וכ"כ בחו"ד: „לכאורה תמוה דין זה, כיון שאינו נותן לו המתנה רק בשביל שילווה א"כ אם לא ילווה צריך להחזיר לו המתנה ולא נקנה לו המתנה רק כשמלווה ר"ק היא... לכן ג"ל שאינו מתנה כן בתנאי גמור רק שאומר לו הריני נותן לך במתנה ואם תרצה תלויני לכשאצטרך...“ הרי שצריך דוקא להדגיש שנותן את הריוח הזה במתנה גמורה ואם תרצה תואיל להלוות לי, ולא שעושה דרך תנאי על ההלואה, שזה הוסף אח"כ בשעת ההלואה ר"ק.

והיתר לזה יהיה עפ"י מה שחידשנו לחלק בין רבית מאוחרת לרבית מוקדמת, כמבואר תוך דברינו, ועל הסוברים להקל במעות יתומים וכו' בדרבנן אף שאינו דרך מכירה, כהכרעת השו"ע להקל בא"ר בשל יתומים, נגד המהרי"ט. אמנם כאן שזהו רבית מוקדמת, יש לצרף גם מהריב"ל הגז' שסובר דהרשב"א מודה בהערמת רבית דשרי ונחלק רק באבק רבית. ונראה דרבית מאוחרת ומוקדמת קיל מאבק רבית, דהא קמן להלכה בשו"ע (י"ד סי' קס"א סעי' ב'): „אבק רבית אינה יוצאה בדיינים ואם בא לצאת ידי שמים חייב להחזיר“ והוסיף הרמ"א: „מלבד רבית מוקדמת ומאוחרת שאפי' לצי"ש אינו חייב להחזיר“ הרי אנו למדים שרבית מוקדמת ומאוחרת קיל משאר א"ר, וא"כ אם רק נניח שרבית מוקדמת מותרת בשל יתומים ושונה בזה ממאוחרת דאסרי המל"מ והח"ד — הא יוצא דמוקדמת קיל משאר א"ר ושרי בשל יתומים וה"ה לכל קופת גמ"ח כמו שבארנו.

(ה) אלה המקבלים את הרוחים עבור העסקנים וחושבים שבזה אין ר"ק טועים הם, וזו ר"ק ממש, וכן נפסקה הלכה בשו"ע (סי' ק"ס סעי' י"ד): „אסור לומר אלוך מנה ע"מ שתתן זון לפלוני או להקדש, אפי' אם אותו פלוני הוא עכו"ם, אע"פ שאינו חייב לו, ורבית קצוצה היא, וא"כ מה שנעשה עפ"י הצבור וגבאיו הוא בגדר ערב דכאן ויש ר"ק בזה. ויש עוד להאריך בזה. אבל ברור שאין היתר לזה כי הו"ל ר"ק.

(ו) אלה המבקשים את הלויים לשלם עבור החוצאות, אם האמת כדבריהם ח"ו מותר, דהא תלוה חייב בהוצאת הנייר כמפורש במשנה (ב"ב קס"ז ב') והלוה נותן שכר עבור השטר, ואפי' בעסקא (שם קס"ח) וכן נראה דאח הביטול זמן עבור

סידורי ההלואות יכול המלוה לדרוש, ורק עבור עצם מעשה ההלואה אין לבקש דבר. דהא כבר כתב הרמ"א (יו"ד סי' ק"ס סעי' ט'): „ואם אחד מלוה מעות לחבירו על זמן מה כדי שיחזור וילווה פעם אחרת בזמן הראשון י"א דאסור... ועי' בב"י כאן שמביא שזה ג"כ ר"ק, וכ"כ בד"מ מהמרדכי שהוא ר"ק, דמה לי שכר עבור ההלואה, או הלואה תמורת הלואה, עי"ש, וא"כ עבור הרצון הטוב להלוות אין לבקש, שהרי מ"ע היא להלוות, ושכר זה הוה ר"ק ואסור. ע"כ עבור ביטול הזמן של ישיבת הגבאים נראה דשרי, אבל לתת להם כפרס וכמתנות זהו ר"ק כאמור, שאין ג"מ אם גותנים את הרבית למלוה או לאחר על פיו.

(ז) ואלה המבקשים את הלווים שיאמרו: „הרי אנו מתנדבים סך פלוני לטובת קופת גמ"ח" נראה שזו אונאה, שאנן סהדי שאין רצונם להתנדב מרצונם הטוב אלא עושים מחמת ההכרח אל ההלואה, וכאילו אמרו בפה מלא שנותנים רבית. ואם נימא שזו רבית דרך מתנה, הנה נקטו הפוסקים לאסור נגד שי' הרמב"ם דרך מתנה ומחילה. ובפרט שכבר בארנו שלה"ה והב"י גם הרמב"ם לא מתיר ללוות לכתחלה אלא פוטר את המלוה מהשבה וכן הסכימו רבים. ולהב"ח בשי' הטור והרמב"ם מצריך קנין. ומחילה באונס גם להרמב"ם אינה מועלת כמ"ש הריטב"א ומובא בב"י, ולהמחנ"א מתיר הרמב"ם רק אם המלוה אומר איני רוצה והלוה נותן לו שאנן סהדי שזוהי מתנה. ולאחרי הכל אין אין שי' הרמב"ם מוסכמת להלכה, כהכרעת כל הפוסקים נגדו וא"כ זו ר"ק ואסור לעשות כך.

ולכאורה י"ל בסברא, ע"ד שכתב הרמב"ם הנודע (פ"ב מגרושין ה' יט): „מי שהדין נותן שכופין אותו לגרש ולא רצה לגרש וב"ד של ישראל בכ"מ ובכ"ז מכין אותו עד שיאמר רוצה אני... ולמה לא בטל גט זה שהרי הוא אנוס... אבל מי שתקפו יצרו הרע לבטל מצוה או לעשות עבירה והוכה עד שעשה דבר שחייב לעשותו או עד שנתרחק מדבר האסור לעשותו אין זה אנוס ממנו אלא הוא אנוס עצמו בדעתו הרעה, לפיכך זה שאינו רוצה לגרש... וכיון שהוכה עד שתשש יצרו ואמר רוצה אני כבר גרש לרצונו". וא"כ ה"נ מי שזוכה לנדוב לקופת גמ"ח ברצונו הטוב, כודאי אשרי חלקו, שהרי זוהי קופה העוסקת במ"ע של „אם כסף תלוה את עמי", כלשון רבינו בעל החינוך (מצוה ס"ז): „להלוות לעני בהשגת יד כפי מה שצריך לו, למען הרחיב לו, ולהקל מעליו אנחתו, וזאת המצוה של הלואה היא יותר חזקה ומחויבת מנתינת הצדקה...". וא"כ יתכן לומר שעכשיו שזוכה לתת, לו יהי שבא לכך מתוך כפי' שאין מרשין לו לקבל הלואה אא"כ יתנדב — אבל השתא נתגלה שזהו ברצונו הטוב והגמור, והו"ל כנותן בתורת מתנה ממש, ושלא מחמת ההלואה כלל, ודמי לת"ח שמלוין ברבית משום דמתנה יהבי, ה"נ הרבית היא בתורת מתנה, ומה שאומר שהיא התנדבות זוהי האמת וכך רצונו עתה. אבל, הן הא בת"ח דוקא דידיעי חומר האיסור ברבית. ועוד מפרשים הרבה דהיינו שכל ההלואה היא בתורת מתנה, ולא רק את הרבית, ולכן לא שייך כאן, דרק הרבית ניתנת בתורת מתנה כיון שיש כאן הלואה, ושוב נכנס הענין בפלוגתא רבתי הנ"ל ולרוב הפוסקים זה ר"ק גמורה, דאין ג"מ אם נותנים בתורת רבית או מתנות סתם זהו רבית ואגר נטר.

ולכאורה י"ל שכל המחלוקת של הרמב"ם והגאונים אמורה רק אם נותן את המתנה בגלל קירוב הדעת שנעשתה ביניהם מכח ההלואה, שרוצה להנותו, ובזה סוברים הגאונים שזה בכלל רבית ואסרה התוה"ק למלוה לקבל שום מתנות וכו'.

מיד הלוה, ואילו הרמב"ם סובר שכיון שאין זה בתורת רבית אלא בתורת מתנה שאני, אבל אם באמת מצד אהבת רעים ותיקה וכדומה נותן בתורת מתנה אין בכך איסור רבית לכ"ע. ולפ"ז הכא שהוא מנדב לקופת גמ"ח אין לראות את זה לכ"ע כרבית, וה"ט להרבה המפרשים שת"ח שרי ברבית משום דאת התוספת חזינן כמתנה, אע"פ שיש כאן הלוואה. וה"ט דלבני ביתו הו"א דשרי אי. לאו דחיישינן למסרך — משום שיש כאן גדר של מתנה על ההוספה, וסבת המתנה איננה נעוצה בקרוב הדעת מכח ההלוואה אלא מצד שהם בני ביתו, או שהם ת"ח. אבל מאן ספין למעבד עובדא על סמך סברא עצמית. ובפרט, שהרבה מפרשים שבת"ח כל ההלוואה איננה אלא מתנה, ועבור מתנות שרי לקחת מתנות גדולות יותר, כיון שאינו יכול לתבוע מיד המקבל דבר עפ"י דין. ועוד, מאן יימר לן דזאת הנתינה הי' האיש נותן אילולי ההלוואה, הרי חזינן שלא נודב אלא מחמת ההאלצות שלו אל ההלוואה והרי שכל מעשהו ורצונו — שאפי' נניח שהוא אמיתי ממש — מ"מ בא מכח ההלוואה, וכל שנובע מכח ההלוואה הו"ל רבית, לשי' הגאונים ברבית דרך מתנה שהלכה כמותם. ולא דמי להא דכופין אותו עד שיאמר רוצה אני להרמב"ם הנ"ל, דאמנם זה רצון גמור עכשיו ומועיל לגט שנחשב ברצונו, אבל עכ"פ אותו רצון הוא מכח ההלוואה נולד, ודומה למתנה גמורה בלב ונפש שכיון שקרוב הדעת והרצון להנות גולד מכח ההלוואה הו"ל רבית קצוצה. ונצטרך לומר, שההלוואה היא רק אמצעי לעורר טוב לבו מבלי קשר להלוואה אבל אין בטהרת המתנה שום כונה להנות את הגמ"ח בגלל שנהנה מהקופת גמ"ח, אך מאן יוכל לירד לעומק דעתו של הנותן, ודו"ק בכ"ז. ולע"ד נראה שגם אם היא אמצעי נכנס לגדר רבית ועי' היטיב מה שבארנו (בפרק ג') בדברי הריטב"א שבתורת מתנה פליגי הרמב"ם והגאונים, ודוק. ויש אתי עוד אריכות ואיך שלא יהיה כיוון שאם יעשו תנאי יהא בזה משום ר"ק, תו לא נמלטנו מלאסור גם בשל יתמי וכדומה עפ"י המל"מ הנ"ל, כיון שמידי רבית מאוחרת לא גפיקנא, „דמחזי כרבית“ הוא, איך שלא יהא. וידעתי שיש גם ע"ז לדון, דדוקא אם יש ענין של מתנה בשביל המעות — שייך רב"מ, ולא כשיש צרוף של מתנה הבאה במקרה עם הפרעון או אחריו. אבל לע"ד את ה"מחזי כרבית" שיש בכל רב"מ לא נסיר עי"ז, וזהו רב"מ, ודוק היטיב. ולכן ברור לדעתי שאין מקום להתיר ע"ס סברא זו, ולמותר להרבות בדברים ע"ז.

(ח) אולם אלה המבקשים מהתורמים הליים להתנדב בטרם לוו ועי"ז עושים לרבית מוקדמת אם עושים בצורה של התנדבות יש לזה יתרון ניכר, דהא כבר בארנו שבכלל יש אסמכתא להיתר ברבית מוקדמת. והנה בטור הובאו בר"מ ב' דיעות אם דוקא במפרש בשביל מעותיך אסור או גם בסתם. והרמ"א מקיל (סי' ק"ס סעי' ו') ולדעת הטו"ז (ס"ק ג') לפי המתירים, אפי' אם הלוה מכיון לכך כיון שלא מפרש לא אסרוהו. והש"ך (ס"ק י') אוסר, אולם כבר הניח הגרע"א דבריו בצ"ע, יע"ש באורך. ובשו"ע הגרש"ז פוסק שיש להחמיר לעצמו אפי' בסתם אם מתכוין, ומוכח שזה בחי' חומרא, והטעם כי בדרבנן המדובר, ויש לסמוך אמיקל. ובכן אם יאמר שהוא מתנדב הרי בזה עדיפא עוד — מסתמא, ויש מקום לחשוב שבאמת נתעורר עכשיו לתת בכל לבו נדבה לטובת גמ"ח, ואפשר שבזה יצאנו אפי' מידי רבית מוקדמת, ויכולים לקבל ממנו בעבור קופת גמ"ח בצרוף ההיתר לצדקה המבואר, ביתר הרחבה. אבל הרי במתנה מרובה נאמר ברמ"א (שם) שהוי כאילו פירש בעבור

ההלואה, וכאן הא נותן לקופת הגמ"ח — לפי ערך הנותן — מתנה מרובה. דבדרך כלל הלוה אינו בעל יכולת ולא בעל רצון באותה שעה להקדיש סכומים כאלו לצדקות, וה"ז כאילו מפרש, ושוב הו"ל רבית מוקדמת ממש לכל הדיעות והשיטות. אבל, הא כבר אמרנו שיש מקום ספק שע"י הכפי' וההכרח שלו ללוות ברגע זה מתעורר אצלו הרצון הפנימי להתנדב מקירות לבבו, ועכ"פ מגדר ספק שנותן כרצונו לא יצאנו, וא"כ כבר אין זה כ"כ ברור מכח המתנה מרובה לומר שאין הוא מכוי במתנה מרובה זו למתנה, שהיה נותן גם ללא ההלואה, באם יצרו היה מניחו, וא"כ אין זה כמו מתנה מרובה בעלמא דהו"ל כפירש, ושפיר י"ל שאין כ"כ ברור לקרותו רבית מוקדמת, ולגבי רבית מאוחרת אמרנו שעכ"פ „מחוי כרבית" אבל ברבית מוקדמת לא שייך כל כך ההיתר הנ"ל ודוק. ויש עכ"פ קצת יתרון במה שאומרים שזוהי התנדבות, שכבר נתבאר בדברינו גבי רבית מוקדמת ממש בזה, ודוק בכ"ז.

(ט) כל זה אמרנו לאלה שהורגלו לעשות מעשה עפ"י ההלכה הפסוקה בשו"ע וברמ"א דרבית דרבנן שרי בשל יתומים וצדקות שונות, אבל אלה הנוהגים כהש"ך והחת"ס לעשות הית"ע של המהר"מ בכל מקרה אפי' בשל יתומים, וגם כבר הבאנו בספ"ב הנותג להחמיר למעשה אפי' בהערמת רבית בשל יתומים, וה"ג בכל הצדקות, אשרי חלקם בזה ובבא. וה' יהא עם עמו ישראל ויברך את כל בית ישראל מקטון ועד גדול בכל מה שנצטרך להם ואל יצטרכו עמך ישראל זה לזה ולא לעם אחר. ויציאת מצרים כתוב ברבית, ויזכנו ה' לקיים בנו „כימי צאתך ממצרים אראנו נפלאות" לטובה ולברכה.

כל הדברים הללו נאמרו שלא בגדר הלכה למעשה אלא בגדר „הצעה" לפני מרנן הרבנים הגדולים. וקדם גאוני הזמן אמינא, יאמרו נא מה דעתם הרמה בנושא חמור זה ויבאו דבריהם וכבדנום, כי מפיהם אנו חיים.